

DONES, DRETS COL·LECTIUS I CONFLICTES ARMATS

DOSSIER 4

ESPais DE VICTIMITZACIÓ,
ESCLETXES D'APODERAMENT

[=]

c i e m e n **Nationalia**

COL·LECCIÓ
DRETS COL·LECTIUS

DRETS DELS POBLES

DRETS DE LES DONES

POLÍTIQUES PÚBLIQUES

COL·LECCIÓ
DRETS COL·LECTIUS

Coordinació: Elena Ferreiro, David Fornès i Antoni Trobat

Correcció lingüística: Maria Areny

Disseny i maquetació: Mireia Luna, Natural www.designisnatural.com

Edita: CIEMEN www.ciemem.cat

Amb el suport de

ÍNDEX

- 4 **1. DRETS DE LES DONES I DRETS COL·LECTIUS EN CONFLICTE,
UN ENCAIX CONTROVERTIT** **NORA MIRALLES**
- 15 **2. LA PAU INEXISTENT DE LES INDÍGENES: RESISTÈNCIA I PARTICIPACIÓ
DE LES DONES ORIGINÀRIES A COLÒMBIA** **NORA MIRALLES**
- 22 **3. LA MEMÒRIA DE LES GUERRES TXETXENES, EN FEMENÍ** **DAVID JOU BUENO**
- 29 **4. LES DONES, AL CENTRE DEL CONFLICTE DE L'EST DE LA REPÚBLICA
DEMOCRÀTICA DEL CONGO** **JOSEP RAMON GIMÉNEZ**
- 37 **5. DRETS COL·LECTIUS, DRETS DE LES DONES I CONFLICTES ARMATS.
LA QÜESTIÓ KURDA A TURQUIA** **ANA VILLELLAS**

1.

DRETS DE LES DONES I DRETS COL-LECTIUS EN CONFLICTE, UN ENCAIX CONTROVERTIT

NORA MIRALLES

PERIODISTA I INVESTIGADORA EN GÈNERE I PAU AL CENTRE DELÀS D'ESTUDIS PER LA PAU

1. DRETS DE LES DONES I DRETS COL·LECTIUS EN CONFLICTE, UN ENCAIX CONTROVERTIT

NORA MIRALLES

No hi ha una relació automàtica entre els drets col·lectius dels pobles, els drets nacionals i els drets de les dones. En el sentit que defensar els interessos de la nació o de la comunitat no ha estat equivalent, històricament, a defensar els interessos de les dones¹ (Spike Peterson) o d'altres identitats (gais, lesbianes, transsexuals, transgènere, intersexuals) considerades fora de la norma; en endavant, identitats dissidents. De fet, ben sovint els interessos —o el que s'ha decidit que eren els interessos— de la nació i del poble han estat ideats i duts a terme sense elles i a costa de l'ús i el domini sobre els cossos de les dones i les identitats dissidents, i mitjançant la seva exclusió dels espais de poder i presa de decisions. Tanmateix, la qüestió de gènere és central en l'articulació de la idea de nació i de poble², perquè per a sostenir-ne l'existència cal assegurar la reproducció no només física, sinó també identitària, dels membres del grup nacional.

I, cal fer-ho de forma que les qui assumeixin la reproducció i la criança la naturalitzin de tal manera que no es rebel·lin a aquesta divisió sexual del treball. Així s'explica, per exemple, que la maternitat sigui el paper simbòlic més destacat reservat a les dones en els conflictes nacionals, revestint-la de pretès altruisme o servei a la nació. S'espera, doncs, que les dones as-

sumeixin voluntàriament, pel bé comú, aquest paper de mares individuals i col·lectives de la seva pròpia progènie i de la nació sencera. Val la pena desgranar com la formulació dels drets humans alimenta aquesta visió de les dones, definint el seu objecte de protecció des d'un model de feminitat —és a dir, de ser dona— en base a la seva relació amb la família, sense confrontar ni transformar la situació de desigualtat estructural.

Alhora, és imprescindible analitzar fins a quin punt la formalització dels drets col·lectius i els drets col·lectius dels pobles recull les experiències i demandes de les dones, i com les lluites comunitàries i nacionals es relacionen amb els drets de les dones, reforçant la situació de discriminació o obrint espais per a superar-la. En aquest sentit, una de les manifestacions del fet nacional o de la lluita per assolir els drets col·lectius que més ha exacerbat aquest domini sobre el cos de les dones i la seva exclusió dels espais de decisió ha estat la lluita armada, recollir-

¹ SPIKE PETERSON, V. "Gendered Nationalism: Reproducing 'Us' versus 'Them'". A: LORENTZEN, Lois Ann; TURPIN, Jennifer. *Women and War Reader*. Londres/ Nova York: New York University Press, 1998.

² MAYER, Tamar. "Introducció". *Gender Ironies of Nationalism: Sexing the Nation*. Londres/Nova York: Routledge, 2000.

da de forma abstracta en els drets col·lectius dels pobles i que, no obstant això —i com veurem— també ha generat situacions d'excepcionalitat que les dones han aprofitat per irrompre a l'espai públic com a activistes i lluitadores de ple dret. Així, tot i que sovint la formulació dels drets civils i polítics, dels drets humans i, fins i tot, dels drets col·lectius ha obviat les violències i les necessitats de les dones, aquestes han participat i liderat la defensa dels drets col·lectius i nacionals, ja fos perquè era una oportunitat per introduir les seves pròpies demandes en l'agenda política i deixar de ser invisibles o, simplement, per servir una causa que consideraven justa.

En tant que la participació de les dones en els conflictes, com a polítiques, activistes de moviments pacifistes, de mares, de vídues, de víctimes, per la memòria o membres dels grups armats i de les seves xarxes logístiques no ha estat visible fins les darreres dècades, tendim a pensar que és ara quan aquesta participació s'ha generalitzat. Tanmateix, les dones han tingut un paper destacat en la majoria de conflictes nacionals, armats o no. Però, el control sobre els models de feminitat que convenien han estat ferris i, si bé en algun moment les normes de gènere s'han relaxat per la necessitat de cossos disponibles per a la protesta o la lluita política, les transformacions aconseguides en aquest sentit poques vegades han sobreviscut al final del conflicte.

1. ELS DRETS COL·LECTIUS, EN DEFENSA DE LES DONES?

1.1. Els drets humans, individualistes i patriarcals

"No és possible desballestar la casa de l'amo amb les eines de l'amo", deia la feminista negra Audre Lord, en un dels seus dis-

cursos més coneguts. Aquesta frase, que ha quedat per a la posteritat, és ben aplicable a la relació entre els drets humans i els drets col·lectius, i entre els drets humans i les dones. I ens introdueix, alhora, a la necessitat d'incorporar les experiències i necessitats de les dones i les identitats no normatives als drets col·lectius i als drets col·lectius dels pobles, perquè esdevinguin inclusivament per a totes.

El sistema internacional de drets humans, del qual formen part alguns drets col·lectius, com el dret a l'autodeterminació dels pobles o el dret a la pau, és una eina que pot ajudar a visibilitzar opressions i desigualtats, i confrontar-les, però que també pot contribuir —i ha contribuït— a reafirmar les estructures de dominació³. Si bé la concepció d'aquests drets humans representà un avenç inqüestionable en la protecció de les persones i l'obligació dels estats de protegir la població, no podem oblidar des de quina posició, per qui i per a qui van ésser formulats. Bàsicament, perquè, com defensen Charlesworth i Chinkin, lluny de ser un instrument transformador de desigualtats i inclusivament en termes ètnics, econòmics i de gènere, el sistema de drets humans va ser concebut en un món en què els valors eurocèntrics i l'individualisme capitalista són hegemònics⁴.

No; els éssers humans no "neixen lliures i iguals en dignitat i drets", com resa el preàmbul de la Declaració Universal dels

³ DOUZINAS, C. *Human Rights and Empire: The Political Philosophy of Cosmopolitanism*. Londres: Routledge, 2007.

⁴ CHARLESWORTH, H.; CHINKIN, C. *The boundaries of International Law. A Feminist Analysis*. Manchester: Manchester University Press, 2000.

Drets Humans⁵, perquè aquests drets no són neutrals, sinó que representen l'estructura social i de poder de les societats que els formulen, tenen el gènere dels legisladors que els elaboren i el dels estats i les institucions que els apliquen. Els legisladors construeixen gènere decidint què és i què no és un dret humà, quins drets són subjecte de protecció, quines persones poden ser protegides, quines dones i, fins i tot, què és considerat una dona, no només físicament, també oferint una definició sobre la feminitat molt concreta⁶. Alhora, les formes que les persones, i especialment les dones, tenen permès d'usar per defensar els seus drets es limiten als mecanismes que preveu aquest sistema de drets humans⁷. Que són desiguals i, en alguns casos, insuficients i ineficients.

La mateixa divisió dels drets humans en tres dimensions o generacions —una primera generació que reconeix els drets civils i polítics; una segona, que recull els drets econòmics, socials i culturals, i una tercera, que introdueix, de forma certament abstracta, alguns drets col·lectius— reforça això aplicant una gradació en l'ordre de prioritats a l'hora de garantir, aplicar i fer efectius els drets. Una de les grans crítiques a aquesta divisió és, per una banda, la dificultat o impossibilitat de garantir de forma individual drets que són col·lectius, com el dret a l'educació, i, per l'altra, que l'únic garant d'aquests sigui l'Estat en la seva concepció liberal.

Pel que fa al gènere, aquesta prioritització entre drets de primera, segona i tercera generació no és innocent. En la formulació dels drets civils i polítics, la divisió entre l'àmbit públic —monopoli dels homes— i l'àmbit privat —històricament acotat a

les dones— hi juga un paper determinant, atès que es protegeix l'individu exclusivament de danys i vulneracions que tenen lloc a l'espai públic, i, especialment, de la violència exercida per part de l'Estat o de la força pública; el que s'anomena drets i obligacions negatives. En el cas de les dones, però, és en l'àmbit privat on tenen lloc la majoria de vulneracions i atacs als seus drets a la vida i a la integritat, i els seus principals victimaris són individus. Així, les tortures infligides en l'àmbit públic poden constituir, segons la legalitat internacional, fins i tot un crim contra la humanitat, mentre que, en canvi, les tortures que les dones pateixen en l'àmbit privat en forma de maltractament quotidià i violacions en l'àmbit de la parella, són naturalitzades fins al punt de justificar-se socialment⁸.

Hi ha, per altra banda, un conflicte d'agència. El discurs dels drets, i dels drets humans específicament, pot ser desaperadorador, en el sentit que l'única manera de fer-los efectius és que les dones —bé: en general, que tots els individus— deleguin la seva agència, és a dir, la seva capacitat d'intervenció, en l'Estat. Davant la incompatibilitat del caràcter col·lectiu de les lluites, dels moviments i de la filosofia feminista amb la concepció liberal individualista dels DDHH, el feminisme internacional va

5 Consulteu: Declaració universal dels drets humans [en línia] <https://goo.gl/pvPCWT> [Consulta: 6 setembre 2107].

6 REILLY, N. "Doing transnational feminism, transforming human rights: the emancipatory possibilities revisited". *Irish Journal of Sociology*. Vol. 19 (2011), núm. 2, p. 60-76.

7 CHARLESWORTH i CHINKIN (2000): cita 4.

8 MACKINNON, C. *Are women human? And Other International Dialogues*. EUA: Belknap Press, 2007.

aconseguir —als anys setanta del segle passat— començar a incloure la seva agenda política en el sistema legal internacional, amb l'aprovació de la Convenció sobre l'eliminació de totes les formes de discriminació contra la dona (CEDAW, en les seves sigles en anglès), també coneguda com la Convenció de les Dones. La CEDAW és un dels primers instruments legislatius internacionals que treballa per a un subjecte col·lectiu, si bé aplica els —extremadament dèbils— mecanismes per a garantir-ne el compliment de forma individualitzada.

1.2. Els drets col·lectius i el gènere

Els drets col·lectius, com els drets de les dones, neixen per posar de manifest la fallàcia de la universalitat dels drets humans, la seva incapacitat d'apel·lar a la diversitat de realitats i subjectes, reproduint els mateixos patrons d'exclusió que els estats liberals capitalistes. Els drets col·lectius, que comprenen per exemple el dret a la autodeterminació, a la pau, al desenvolupament, al medi ambient o a la coexistència pacífica, poden ser reclamats no per individus, sinó per grups o comunitats concretes. Són un reconeixement, per tant, a l'existència d'un bé comú a protegir, que està per sobre d'interessos individuals. Els drets de tercera generació, amb una influència determinant de les lluites anti-colonialistes, qüestionen la concepció de l'individu com a únic subjecte efectiu de drets i confereixen a les comunitats la possibilitat de reclamar la seva sobirania com a grup.

Els drets col·lectius constitueixen per sí mateixos un avenç pel que fa a inclusivitat i agència respecte als drets individuals. Si, en el sistema internacional de drets humans, pràcticament

només la ciutadania —concepte exclouent en termes de gènere, racials, ètnics i econòmics— confereix el privilegi d'accedir a la garantia de drets, quan es fa referència a una comunitat nacional, la pertinença o la identitat són termes més abstractes, més flexibles⁹ i, per tant, potencialment més inclusius. Alhora, la capacitat de garantir els drets ja no recau únicament en l'Estat, sinó que l'autoorganització comunitària pot garantir-los. Així, com veurem en un dels estudis de casos, sobre la lluita de les dones des de la identitat indígena a Colòmbia, els drets nacionals indígenes fins i tot contempnen el dret a impartir la seva pròpia justícia comunitària.

Tanmateix, que el grup nacional o comunitat apliqui de forma unilateral l'accés a drets no garanteix, de per sí, una situació millor per a les dones i les dissidències sexuals, ja que, com també passa amb els drets humans individuals, dins les comunitats existeixen desigualtats estructurals i relacions de poder internes. L'afany per vertebrar la comunitat al voltant d'un mateix projecte nacional i cultural, la voluntat "homogeneitzadora" de "tots sota un sol poble", contribueix de facto a invisibilitzar aquestes diferències i desigualtats pel que fa a l'accés a drets, mitjans de producció i reproducció, ciutadania i poder de decisió. Tractar, doncs, els grups ètnics i nacionals com quelcom independent i aïllat de les estructures socials d'opressió i explotació, sense considerar com la pertinença nacional interacciona

⁹ GLEASON, Gregory. "Nationalism in our time". *Current World Leaders*. Vol. 34 (abril 1991), núm. 2, p. 213-234. Citat per SPIKE PETERSON, V. "Gendered Nationalism: Reproducing 'Us' versus 'Them'". A: LORENTZEN, Lois Ann; TURPIN, Jennifer. *Women and War Reader*. Londres/Nova York: University Press, 1998.

amb la classe o el gènere, implica reproduir i perpetuar les desigualtats intragrups¹⁰ i mantenir el dret a l'autodeterminació en mans d'una elit.

Bàsicament perquè, tot i la retòrica de la igualtat de tots aquells que participen del projecte nacional, la nació roman, sense una estratègia expressa que arrabassi privilegis a qui els té i combati discriminacions de gènere, classe, opció sexual o capacitats, en mans d'una minoria.

La voluntat de preservar privilegis ha portat, sovint, a un dels majors conflictes en la relació entre els drets nacionals, comunitaris i indígenes, i els drets de les dones i les dissidències sexuals: l'atrinxerament en l'excusa de l'especificitat cultural per a mantenir estructures i dinàmiques de gènere discriminatòries, com ara el control sobre els cossos i la reproducció de les dones, la violència de gènere, pràctiques com l'ablació o el matrimoni infantil o el càstig a l'homosexualitat. No de bades, la Convenció de les Dones és un dels tractats internacionals amb més objeccions per part dels països signants.

Aquesta manca de relació automàtica entre els drets col·lectius i els drets de les dones es fa palesa, també, en els documents que recullen les formulacions dels drets col·lectius. Si analitzem amb detall la Declaració universal dels drets del pobles, la Declaració de les Nacions Unides sobre els drets dels pobles indígenes i la Declaració universal dels drets col·lectius dels pobles, tres dels documents que recullen els drets col·lectius, veurem que, no només no esmenten aquestes desigualtats intragrup, sinó que, a més, construeixen les dones —en les poques ocasions en què hi fan referència— com a éssers vulne-

rables, equiparant-les a les persones grans i als infants, no pel grau de victimització i per la necessitat de corregir discriminacions, sinó com a objectes de protecció. En algunes es referencien documents, com la Declaració dels drets de l'home i el ciutadà (1789) que ja van ser contestats fa dos segles per pioneres del feminisme com Olympe de Gouges, autora de la Declaració dels drets de la dona i la ciutadana (1791), perquè perpetuaven la seva exclusió.

Alhora, la formulació de drets col·lectius com el dret a l'autodeterminació, el dret a la pau o el dret al medi ambient, tot i fer referència a conceptes com la coexistència pacífica, la vida digna, parteixen d'una situació d'universalitat, apelen a subjectes lliures i iguals, i a una comunitat homogènia, sense baixar aquests drets del pla abstracte. Agafant com a exemple el dret a la pau, que s'acostuma a acceptar en la seva concepció negativa d'inexistència de violència armada¹¹, difícilment es podrà considerar que una població viu en pau amb un índex anual de femicidis de vora 1.000 dones, com succeeix per exemple a Colòmbia i en d'altres països llatinoamericans que emergeixen encara d'un conflicte armat. El feminisme fa seva la definició positiva del dret a la pau quan reclama aquest com el dret a viure una vida lliure de qualsevol violència. De la mateixa manera, el dret al medi ambient o el dret indígena a la propietat de la

¹⁰ ANTHIAS, Floya; YUVAL-DAVIS, Nira. *Woman- Nation- State*. Cap. 1. Londres: Palgrave Macmillan, 1989.

¹¹ GALTUNG, J. *Theories of Peace, a Synthetic Approach to Peace Thinking*. Oslo: International Peace Research Institute, 1967.

terra no serà accessible ni es podrà gaudir mentre existeixi una discriminació prèvia, estatal o comunitària, que privi les dones de posseir la titularitat de la terra.

Quan és l'Estat qui obstaculitza l'exercici dels drets col·lectius per a alguna de les comunitats que l'integren, el xoc pot desembocar en un procés de resistència que condueixi a un conflicte armat, tal com recull l'article 21 de la Declaració dels drets dels pobles, que reconeix veladament la lluita armada com un mètode legítim d'autodefensa, adduint que "qualsevol poble que sigui privat, per la força o per la constricció, d'un dels seus drets col·lectius, té el dret a la resistència si li cal, tot usant els mitjans necessaris per a la seva legítima defensa, fins a l'obtenció del seu restabliment íntegre¹²".

2. EL CONFLICTE, VICTIMITZACIÓ I OPORTUNITATS DE PARTICIPACIÓ PER A LES DONES

Sí: el sistema patriarcal, és a dir el sistema de dominació dels homes sobre les dones que es perpetua mitjançant mètodes com la coacció i la violència, impacta arreu, a totes les societats conegudes, a tots els països i comunitats. Però, en ser el gènere una construcció culturalment específica¹³, és a dir, més estricta o més laxa en funció del context, el que s'anomena règim de gènere¹⁴ (Carpenter), varia d'un estat a una comunitat ètnica, nacional o política, i també òbviament d'una situació de —relativa— pau a un context de conflicte.

Per altra banda, l'escenari d'excepcionalitat que imposen alguns conflictes i, especialment, els conflictes nacionals, genera alhora impactes negatius i positius en la participació polí-

tica i la transformació social, sense menystenir els efectes de la generalització de la violència sistemàtica sobre les persones. Aquesta violència, el control armat de l'espai públic, el militarisme i la repressió, creen un estat de por, silenci i exclusió, que fa que bona part de la potencial societat civil deixi de participar activament en política pel risc cap a la vida. La conseqüència d'això és l'elitització dels espais de poder i presa de decisions, que acaben copant aquells que tenen accés a l'ús de la força, és a dir, determinats homes¹⁵. Un exemple molt clar d'aquest ús interessat de la força per silenciar la població el trobem en les víctimes de desplaçament forçat que genera la violència dels grups armats i exèrcits, o, en el cas de Colòmbia i les dones indígenes, que veurem més endavant, de grups paramilitars. En aquests casos, la pèrdua de contacte i el trencament de llaços amb la comunitat, especialment a les grans ciutats on acaben arribant, combinat amb la manca de seguretat a tots els nivells, actuen com a elements dissuasius de la participació política i social¹⁶.

¹² Article 21, Declaració universal dels drets col·lectius dels pobles [en línia] <https://goo.gl/8xxdHv> [Consulta: 6 setembre 2017].

¹³ ANTHIAS, F.; YUVAL-DAVIES, N. (1989): cita 10.

¹⁴ CHARLI CARPENTER, R. "Gender Theory in World Politics: Contributions of a Nonfeminist Standpoint?". *International Studies Review*. Vol. 4 (tardor 2002), núm. 3, p. 153-165.

¹⁵ MIRALLES, N. *Gènere i Cultura Militar*. (Informe n. 30) Barcelona: Centre Delàs d'Estudis per la Pau, 2016.

¹⁶ MCWILLIAMS, M.; NI AOLÁIN, F. "'There is a War Going on You Know': Addressing the Complexity of Violence Against Women in Conflicted and Post Conflict Societies". *Transitional Justice Review*. Vol. 1 (2013), núm. 2.

I, tanmateix, les dones han participat sempre dels conflictes nacionals i armats, i de la lluita pels drets col·lectius, de maneres tremendament diverses. Històricament, però, l'únic paper reconegut i disponible per a les dones en els conflictes era el de mares —dels seus propis fills i de la nació sencera, per la qual s'esperava que cridessin els seus fills a sacrificar-se— així com el d'ànimes pures i fràgils a protegir, en el nom de les quals es lliurava el combat. Eventualment se les reconeixia, també, com a infermeres, treballadores de la indústria de guerra o missatgeres, és a dir, com a eternes auxiliars i, de forma molt excepcional, com a llibertadores, com en el cas de Mariana Grajales, patriota cubana, mestissa antiracista i incorruptible agitadora dels independentistes cubans contra els colons espanyols, a la qual, tot i formar part d'aquest relat de la història de l'alliberament cubà, se la coneix sobretot com a mare privada dels germans Maceo i mare pública de la Pàtria cubana. I és que la reproducció dels membres de la comunitat, del llegat cultural, dels mites, els valors, la llengua i, també, del règim de gènere, ha estat un valor imprescindible en temps de conflicte, fins i tot a costa del control i l'explotació dels cossos de les dones.

Precisament, l'ús i control simbòlic, físic i material dels cossos de les dones i de la seva reproducció ha estat una de les grans crítiques de les dones i de les feministes als moviments nacionals i nacionalistes. L'altra gran crítica és, sobretot, l'impacte que els conflictes armats genera en les vides de les dones, les nenes i les identitats sexuals dissidents, ja que una de les grans amenaces a la seguretat i a la integritat que aquestes pateixen en temps de guerra o conflicte —que no és més que

una extensió generalitzada i més pública de la que ja pateixen en temps de "pau"— és la violència sexual sistemàtica, ja sigui per part d'actors armats, uniformats, forces estatals, paramilitars, tropes de pau o civils¹⁷. Aquesta violència sexual que, en les societats sense conflicte armat, és utilitzada com a abús de poder per refermar el domini sobre determinats cossos, s'utilitza en la guerra com a missatge de propietat, de conquesta, i com a eina per guanyar la batalla moral a l'enemic¹⁸ per destruir-ne el teixit social i infligir danys duradors o, en el cas de les comunitats ètniques, per trencar la reproducció ètnica i cultural de la comunitat.

Una de les urgències, doncs, del feminisme internacional en matèria de drets col·lectius ha estat la lluita pel reconeixement d'aquesta violència diferencial que les dones i les nenes pateixen als conflictes, que les porten a patir feminicidis, desplaçaments forçats, violacions en grup, esterilitzacions massives o avortaments provocats. Els principals instruments que, fins ara, s'ha aconseguit incloure en el sistema internacional de drets humans, com l'esmentada Convenció de les Dones, malgrat que signifiquen una passa endavant i converteixen les dones en subjecte de protecció internacional¹⁹, presenten mancances molt clares pel que fa a l'aplicació i a la visió sobre la feminitat, que

¹⁷ CHELDELIN, S.; MANESHKA, E. *Women Waging War and Peace. International Perspectives of Women's Roles in Conflict and Post-Conflict Reconstruction*. Nova York: Continuum Books, 2011.

¹⁸ SEGATO, Rita Laura. *La guerra contra las mujeres*. Madrid: Traficantes de sueños, 2016, p.48-49.

¹⁹ MACKINNON, C. (2007): cita 8.

associa les dones al seu paper en el si de la família.

Es presenta les dones, doncs, des d'una còmoda posició desapoderadora, essencialista, en la qual les dones, en contextos de conflicte, són objectes de protecció, éssers vulnerables —imatge que es reforça amb la cantarella “dones-i-nens”— i sense capacitat de reacció, d'intervenció i d'organització. Si, en els conflictes, les dones havien de ser alguna cosa més que mares, no podien ser res que desafiés la feminitat hegemònica, que transgredís la idíl·lica imatge de les ànimes pures, de bondat innata, sempre compromeses amb la cura i amb la vida. Les dones com a refugiades, com a víctimes de violència, com a vídues, mares i ploradores de pèrdues familiars.

Així, la multiplicitat de rols que les dones juguen en contextos de conflicte és simplificada i desproveïda de qualsevol càrrega subversiva, i les eines per combatre la violència específica són diluïdes fins a l'extrem perquè l'exercici de drets no s'interposi en els privilegis masculins, especialment el domini i control sobre els cossos de les dones i nenes.

La realitat, per altra banda, és diversa i tossuda. En un escenari de conflicte armat, tot i els obstacles analitzats per a la participació, s'obren esclatxes que les dones, les identitats dissidents i els subjectes expulsats de l'espai públic aprofiten per implementar i inventar estratègies i resistències a la violència, sobreviure i generar processos subversius, d'apoderament i lideratge social²⁰. Poden ser, per tant, els conflictes, un escenari d'apoderament? Per a moltes dones, és una oportunitat per a l'adopció de rols públics que tradicionalment els estaven vetats, formalment o informal, com ara el lideratge de moviments i

partits polítics, de moviments de pau i de víctimes i, fins i tot, l'exercici de la violència. Però aquest procés no és duu a terme sense oposició i, com veurem, les dones líders socials i activistes esdevenen un objectiu prioritari de les forces estatals i paraestatals, mentre que també han de gestionar l'oposició i les reticències, en molts casos, dels homes del seu propi bàndol.

La complexitat dels rols de les dones arriba fins i tot a la maternitat. Si les mares han estat, per definició, el subjecte ideal en el nacionalisme i en les guerres, en gairebé tots els conflictes la maternitat esdevé trinxera de politització i participació, des de la qual les dones s'enfronten al poder, a les injustícies i a les vulneracions de drets, per defensar la vida i la memòria de les seves filles i, per extensió, les de tota la societat. Els casos més emblemàtics són les mares de Soacha colombianes, les mares de Txetxènia i el Daguestan —en veurem exemples més endavant en un altre capítol d'aquest dossier— o les Madres de la Plaza de Mayo.

Alhora, en conflicte s'obren oportunitats i potencialitats per al reclam efectiu dels drets i, fins i tot, per al seu exercici per mitjà de l'apoderament, l'agència i l'autodefensa, sense necessitat d'esperar que l'Estat o una altra estructura patriarcal proveeixi. En ells, les dones s'organitzen per enfrontar juntes la violència sexual brutal i indiscriminada de la qual han estat i són víctimes i garantir-se una veu en la seva societat, com veurem

²⁰ RODRÍGUEZ, Zuriñe; MIRALLES, Nora. “Qué podemos aprender en el diseño de los procesos de las resistencias y estrategias de las mujeres en los conflictos armados?”. A: MARTÍNEZ, J. (coord.) *Participar desde los feminismos. Ausencias, expulsiones y resistencias*. Barcelona: Icaria, 2017.

en el cas de la República Democràtica del Congo i les formes en què les seves dones s'han resistit al domini que el colonialisme, el neocolonialisme i el masclisme local han volgut imposar sobre els seus cossos.

3. ELS DRETS COL·LECTIUS EN LA CONSTRUCCIÓ D'UN NOU MÓN NO PATRIARCAL

Les transformacions socials que genera el conflicte i el seu potencial emancipador fins i tot tenen traducció pel que fa a les polítiques públiques. Si abans vàiem com les comunitats nacionals i ètniques poden acollir-se als seus drets col·lectius per mantenir sistemes d'opressió específics, en d'altres casos s'acaben creant entorns, oasis, on la protecció comunitària dels drets col·lectius individuals és extremadament més garantista que la de l'Estat. Als *caracoles* de l'EZLN, o en alguns pobles del Kurdistan, les comunitats es remetent a les seves estructures socials originàries per experimentar amb relacions socials que transformen les velles relacions de poder. I, el feminisme comunitari, que les companyes de SUDS introduïen al dossier "Dones, feminismes diversos i drets col·lectius", editat pel CIEMEN en aquesta mateixa col·lecció, és una peça clau d'aquest procés.

És el cas de les comunitats zapatistes a Mèxic, en confrontació constant amb el narcoestat mexicà, caracteritzat per l'absoluta desregulació i desgovern, i pel domini de grups extremadament violents, especialment a les zones frontereres dels Estats Units. A prop d'on impera el patriarcat més cru, on les dones treballadores joves són assassinades com a missatge de domini territorial, precarietat i analfabetisme femení a tot el país, als *caracoles*

—els consells sota regència de les Juntas del Buen Gobierno— les dones tenen drets. Les comunitats zapatistes es regulen per una sèrie de lleis i normes pròpies molt més garantistes amb els drets individuals i col·lectius de les dones i de la població en general. És un exemple clar de com els conflictes o les comunitats nacionals poden donar lloc a règims de gènere completament diferents, perquè, si aquelles mateixes dones que gaudeixen de més drets als *caracoles* viatgessin a Ciudad Juárez, tornarien a ser, simplement, dones mexicanes, amb el que això comporta quant a guerra contra les seves vides i cossos.

Aquesta obertura d'esclatxos, segons Miranda Alison, s'ha fet més patent encara en el cas dels anomenats "nacionalismes d'alliberament", que tot sovint han proporcionat a les dones un espai ideològic i pràctic més inclusiu, que els ha permès de participar fins i tot com a combatents, malgrat el tabú social que pesa sobre les dones que s'atreveixen a transgredir el tabú de la feminitat pacifista i pacífica. Les dones han desenvolupat rols clau en el manteniment de la violència, dels moviments nacionals i de les divisions ètniques, rebentant les convencions socials, que conceben la guerra com antitètica al rol "natural" o "cultural" de les dones com a cuidadores i reproductores de la vida.

Un dels casos més interessants sobre la intersecció entre els drets col·lectius i els drets de les dones és el del moviment d'alliberament kurd, que conjuga una organització i un moviment social de dones capaç de mobilitzar i influir decisivament en les decisions socials i polítiques, i una guerrilla de dones amb ampli suport social; un fenomen, per ara, únic al món. En el cas de les kurdes —que també s'aborda en un capítol del present

dossier—, el seu nivell de participació política en les institucions formals, així com la fita d'haver aconseguit fer visibles i vinculants els seus espais tradicionals de decisió i la capacitat de garantir el compliment de drets mitjançant l'autodefensa feminista, és una de les experiències més innovadores de les quals aprendre sobre com concebre el dret a l'autodeterminació de forma integral, molt més enllà d'allò nacional.

2.

LA PAU INEXISTENT DE LES INDÍGENES: RESISTÈNCIA I PARTICIPACIÓ DE LES DONES ORIGINÀRIES A COLÒMBIA

NORA MIRALLES

PERIODISTA I INVESTIGADORA EN GÈNERE I PAU AL CENTRE DELÀS D'ESTUDIS PER LA PAU

2. LA PAU INEXISTENT DE LES INDÍGENES: RESISTÈNCIA I PARTICIPACIÓ DE LES DONES ORIGINÀRIES A COLÒMBIA

NORA MIRALLES

Les comunitats indígenes de Colòmbia, que tenen més d'un milió de membres segons dades d'ACNUR, han estat una de les poblacions més vulnerables i victimitzades per la violència del conflicte armat colombià. Invisibles, aïllades, podien desaparèixer dels seus *resguardos* —els seus territoris autònoms— sense que ningú a les ciutats, la Colòmbia que compta, fes grans escarafalls. Es calcula que, del 2003 al 2012, més de mil indígenes van morir¹ a mans de grups paramilitars, forces de seguretat de l'Estat i, en menor nombre, guerrilles. Encara avui, amb el país teòricament pacificat i les FARC ja sense armes i començant el trànsit a la vida civil, el conflicte pel domini dels territoris que ocupen els indígenes, el 89% del qual és cobejat per empreses mineres, transnacionals o traficants de drogues i d'armes, continua sagnant.

La identitat indígena ha estat un fort component mobilitzador dins del conflicte armat colombià, ja que l'aïllament i l'abandonament estatal a la violència sistemàtica, a més de convertir les poblacions originàries en blancs fàcils pel saqueig de terres i la brutalitat, ha empès aquestes comunitats a buscar formes de garantir els seus drets humans i col·lectius com a subjecte polític i cultural. En aquest exercici unilateral de drets,

les comunitats han dut a terme processos de resistència contra la desposseïció i el desplaçament forçat que els han enfrontat durament als actors armats que els atacaven. No és casualitat que, dels més de 160 líders socials —homes i dones— assassinats per paramilitars des de la signatura dels acords de pau entre el govern de Santos i les FARC l'estiu passat, la majoria siguin indígenes, afrocolombians i camperols, molts dels quals, dones.

I és que aquesta dualitat entre la victimització, la negació i la vulneració constant de drets humans i col·lectius que pateixen les ètnies prehispaniques de Colòmbia i els processos d'autonomia, autogovern, resistència i apoderament, també es trasllada a les dones. Les seves vides i cossos han patit de forma especialment dura els efectes de l'oblit per part de l'Estat, que ha permès l'empobriment de les comunitats, la manca d'accés a serveis bàsics i sanitaris, la mortalitat maternoinfantil, l'analfabetisme i, en general, ha omès gairebé completament la seva obligació de garantir el dret a la vida, a la pròpia cultura,

¹ LOZANO MANCERA, N. "Homicidios de indígenas, 2003-2012: instrumento de apropiación violenta de la tierra". *Forensis 2012. Datos para la vida*. Bogotá: Instituto de Medicina Legal y Ciencias Forenses, 2012.

a l'autogovern, a la dignitat i a la pau d'aquestes poblacions. Les dones i nenes indígenes han patit, també, violència de gènere sistemàtica i generalitzada, tant en l'àmbit públic i per part d'actors armats, com dins les seves mateixes comunitats, a més de massacres, desaparicions, violacions, feminicidis, esclavatge sexual, pèrdua de terres, mètodes de subsistència i alimentació dels infants, trencament de llaços comunitaris, desprotecció i aïllament polític, por i amenaces per forçar-les a deixar de participar políticament.

A més de fer-les visibles com a víctimes, és imprescindible posar en valor les formes en què les dones indígenes s'han organitzat per resistir totes les violències que les travessen i com han defensat els seus drets col·lectius des de les seves cosmovisions pròpies. Veure les dones originàries com a simples receptores de violència és continuar invisibilitzant les seves contribucions a la vida política de les seves comunitats, a la lluita pels seus drets col·lectius com a indígenes i dones, i, també, la seva contribució a l'actual procés de pau entre l'Estat i les FARC, impulsat en gran part pels moviments de dones colombians, dels quals moltes indígenes han format part.

DRETS COL·LECTIUS DELS POBLES INDÍGENES I VIOLÈNCIA SISTEMÀTICA

Com hem vist en la perspectiva general que obre aquest dossier, el reconeixement legal dels drets col·lectius dels pobles indígenes no implica la seva garantia, ni comporta la inclusió dels drets i necessitats de les dones, i Colòmbia n'és un cas ben clar. Històricament, les 102 comunitats originàries del territori

s'han organitzat de forma autònoma per fer front a les escames d'un estat governat per la minoria blanca, urbana i rica del país. Situades —majoritàriament— en zones rurals i selvàtiques, aquestes comunitats han estat durant segles totalment invisibles a efectes de veu, de vot (molts dels seus membres no tenen ni cèdula d'identitat) i de ciutadania, fet que ha permès la invisibilitat de moltes de les vulneracions de drets humans i de drets col·lectius indígenes que han patit, aguditzades pel conflicte armat iniciat formalment als anys seixanta del segle passat, però amb arrels a les dècades dels vint i trenta.

Formalment, la situació es va redreçar amb la inclusió, a la Constitució de 1991, del reconeixement de la discriminació històrica de les poblacions indígenes i de la inclusió del "principi de diversitat ètnica i cultural"², que protegeix la diversitat cultural de la nació colombiana. El text reconeix, també, el dret col·lectiu a la propietat de la terra, i especifica que l'explotació de recursos en territori indígena es farà sense perjudicar la integritat cultural, social i econòmica de les comunitats. Doncs bé: segons l'Organització Nacional Indígena de Colòmbia (ONIC), entre 2007 i 2010, quasi vint anys després del canvi constitucional, més de 79.000 indígenes havien estat desplaçats dels seus territoris, passant a ser, en molts casos, pàries d'estrat zero (accés nul als serveis més bàsics) a les comunes perifèriques de les ciutats grans més properes.

La manca d'inclusió en la Constitució de l'anàlisi de gènere

² Consulteu l'article 7 de la Constitució de Colòmbia de 1991, Principis Fonamentals [\[en línia\]](https://goo.gl/5ake90) <https://goo.gl/5ake90> [Consulta: 6 setembre 2017].

re, o de les vulneracions de drets específiques de les dones indígenes, ha impedit visibilitzar les barreres d'accés afegides a la propietat de la terra, o el fet que elles són les més afectades pel desplaçament forçat, amb el qual perden els seus mètodes tradicionals de subsistència i alimentació dels fills i filles, els espais de participació i protecció que els oferia la pròpia comunitat, i havent de fer front al trencament de llaços imprescindibles per a la resistència i l'autodefensa.

Les mancances pel que fa a la integració dels drets de les dones dins dels drets col·lectius i, en concret, dels drets col·lectius indígenes, es posen de relleu sobretot en qüestions com la violència de gènere i sexual³. El reconeixement del dret del grup indígena a administrar justícia, així com del dret a la participació política dins les seves comunitats, recollit en la Constitució, no considera la situació de discriminació històrica de les dones dins i fora de les comunitats indígenes, ni de quina manera aquesta desigualtat i la coacció permanent de la violència n'impedeixen el lliure desenvolupament. És impossible, doncs, fer una formulació de drets col·lectius mínimament inclusiva sense tenir en compte de forma transversal aquestes experiències.

A la impunitat de les violències sistemàtiques que han patit dins dels seus grups, pròpia de totes les societats patriarcals, s'hi suma la de la violència sexual racista per part de forces estatals o grups vinculats a l'Estat, que ja des de la colonització espanyola han consolidat el domini sobre els territoris a través del control dels cossos de les dones. La batalla sobre el domini dels seus cossos ha estat i és un factor clau a l'hora d'assegurar la reproducció de la comunitat i la seva supervivència, i, en el cas de les

dones indígenes d'Amèrica Llatina, també l'extermini de la seva ètnia. Ara ja no són els homes blancs, sinó els seus descendents, encara representants del colonialisme blanc, qui fa ús, explotació i domini de les vides i cossos de les dones i nenes, en paral·lel a l'explotació dels recursos naturals que guarden les terres ancestrals de la comunitat. Més enllà de la violència física, sexual i en forma de desplaçament, aquests grups paramilitars imposen el silenci, l'enclaustrament i la por, eradicant la mobilització, la participació política i les formes de govern de la comunitat, i imposant un poder extern que no només no busca fer efectiva la garantia de drets, sinó que, a més, en suprimeix totalment l'exercici.

El paramilitarisme imposa, a més, un ordre moral en les comunitats i ataca amb especial recança aquelles persones que no encaixen en els seus patrons de gènere. Les líders socials, les treballadores sexuals i la comunitat LGTB són un dels seus objectius preferits. Per exemple, la massacre de 2004 a Bahía Portete, a la península de La Guajira, estava clarament dirigida a silenciar i atemorir les dones wayuu, que complien i compleixen un paper social, polític i cultural determinant en la defensa de la seva comunitat⁴. Entre els dies 18 i 20 d'abril, un grup d'uns 50 homes uniformats, sota el nom de "Front de Contrainsurgència

³ BENAVIDES, Q.; GÓMEZ, A.; GÓMEZ, C. [et al.]. *Mujeres en conflicto. Violencia sexual y paramilitarismo*. Bogotá: Corporación Sisma Mujer, 2009. [publicació en el marc del projecte "Memoria histórica de las mujeres: reconstrucción de la verdad, la justicia y la convivencia en el contexto de la desmovilización de los grupos paramilitares en Colombia"]

⁴ COMISIÓN NACIONAL DE REPARACIÓN Y RECONCILIACIÓN. GRUPO DE MEMORIA HISTÓRICA. SÁNCHEZ G. Gonzalo (coord.) *La masacre de Bahía Portete: mujeres wayuu en la mira* [en línia]. Bogotá: Taurus Pensamiento, 2010. <https://goo.gl/utfdhv> [Consulta: 6 setembre 2017].

Wayuu", van penetrar a la comunitat i van sembrar el terror a través d'assassinats, destrucció d'habitatges i violència sexual. De les sis persones executades, quatre eren dones líders wayuu. Per tant, l'objectiu no era només atemorir una població que els feia nosa, sinó castigar-la pel seu règim de gènere. Aquells anys, a més, es va recollir un augment quantitatiu del nombre d'agresions i vulneracions de drets humans de dones indígenes en el marc del conflicte armat, coincidint amb un paper més actiu d'aquestes en el lideratge de les seves comunitats⁵.

Seria, però, poc rigorós atribuir l'autoria de la violència contra les comunitats indígenes únicament a paramilitars i exèrcit. Sovint, aquestes poblacions han quedat atrapades entre foc creuat i, en alguns casos, han estat les guerrilles qui ha exercit violència pública contra les dones indígenes, com en el cas de la massacre del 4 de febrer de 2009 contra el poble awà, que habita la frontera entre Colòmbia i l'Equador, atribuïda a les FARC, i en la qual van morir 11 indígenes, entre ells dues dones embarassades⁶.

LLUITES I RESISTÈNCIES DES DEL GÈNERE I LA IDENTITAT INDÍGENA

Més enllà de la seva victimització, les formes en què les dones indígenes han resistit la violència del conflicte armat colombià són extremadament diverses. Una de les experiències més interessants és la del poble nasa del Cauca, una regió al sud-oest del país, prop de Cali, que ha estat i és un dels punts més calents de la guerra, però també el bressol de projectes polítics indigenistes i de formes de resistència que van des de l'autoorganització política a la lluita armada, fins a declarar-se territori

de pau i enfrontar-se a tots els actors del conflicte.

El pes de les dones a les comunitats indígenes del Cauca és especial pel nivell i la diversitat de la seva participació en la vida pública i política de la comunitat, així com per la consciència de la necessitat d'incorporar els drets de les dones a l'agenda política del moviment d'alliberament o de reclam dels drets col·lectius.

A partir dels vuitanta del segle passat, si bé algunes dones nasa, com també les dones indígenes d'altres zones, van prendre la decisió —per un ampli ventall de motius— d'unir-se a les FARC-EP, moltes —influenciades pel discurs de Manuel Quintín Lamé, pare del pensament indígena colombià— van integrar les files de l'única guerrilla indígena del país, el Movimiento Armado Quintín Lamé (MAQL), que no era tant un grup armat a l'ús com un projecte comunitari d'autodefensa. Es calcula que les dones, que es van incorporar al MAQL al 1985, van arribar a ser entre un 20 i un 25% dels membres del grup⁷. Les dinàmiques del Quintín Lamé, a més, permetien la rotació dels seus membres, que podien combinar la militància armada amb altres tasques comunitàries.

⁵ RESTREPO, Olga Luz. "La violencia contra los pueblos indígenas también tiene sexo" [en línia]. *Boletín de Actualidad Étnica, Fundación Hemera*. (10 setembre 2004) *Mujeres en Red. El Periódico Feminista* <https://goo.gl/RXnjkW> [Consulta: 6 setembre 2017].

⁶ MONTROYA, Daniel. "La masacre contra los Awá cumple siete años sin que las FARC la reconozcan" [en línia]. (4 febrer 2016) *Pacifista!* <https://goo.gl/tNedN2> [Consulta: 6 setembre 2017].

⁷ LONDOÑO, Luz María; NIETO, Yoana Fernanda. *Mujeres no contadas. Procesos de Desmovilización y Retorno a la Vida Civil de Mujeres Excombatientes en Colombia, 1990-2003*. Bogotá: La Carreta editores, 2006.

Les *quintines* eren considerades un recurs molt valuós per a l'organització perquè desenvolupaven amb fluïdesa les tasques de relació i protecció de la comunitat, i podien accedir a espais als quals els homes no podien⁸. Tanmateix, i tot i la importància que les comunitats nasa concedien i concedeixen a la participació de les dones en la vida política col·lectiva, les dones trobaven resistències —com en la immensa majoria de les guerrilles— a l'hora d'ocupar càrrecs de responsabilitat, com la comandància d'unitats. Només una d'elles, "Clàudia", va arribar a ser comandant quintinista.

Amb la desmobilització del MAQL, les nasa que havien impulsat la recuperació de terres als anys setanta, fundant el Consell Regional Indígena del Cauca —la medul·la organitzativa dels i les indígenes del territori— van decidir impulsar un potentíssim procés de resistència comunitària a la violència de la guerra i a la presència de tots els actors armats, amb grans marxades al territori i a les institucions del país, la constitució d'una guàrdia indígena de protecció i accions de resistència civil no-violenta⁹.

Malauradament, però, les dones de les poblacions originàries i la seva situació constitueixen, avui dia, un indicador clar de les mancances, limitacions i fallides dels actuals Acords de Pau de l'Havana. Malgrat que el document reconeix la necessària protecció dels drets de les comunitats indígenes en el marc del postconflicte, les violacions i assassinats de dones han rebrotat per l'augment de la presència de grups paramilitars, que estan substituint el buit deixat per la retirada de les FARC¹⁰.

El compromís de les dones colombianes —camperoles, afros, indígenes— amb la construcció de la pau ha estat resse-

nyable, fins al punt que han impulsat de forma definitiva l'acord de pau amb les FARC. Gran part del mèrit de l'acord que se signava l'any passat amb la històrica guerrilla és dels milers i milers de dones que han impulsat moviments de pau i de resistència a la violència, des d'organitzacions locals, de base, com l'Asociación de Mujeres de las Independencias, a la perillosíssima Comuna 13 de Medellín, però també des de col·lectius com la Ruta Pacífica de las Mujeres, l'Organización Femenina Popular o l'Asociación Nacional de Mujeres Campesinas, Indígenas y Negras, que al seu torn han estat un dels blancs preferits dels grups paramilitars. Això no va ser, però, motiu suficient per fer seure les dones a la taula durant els primers dos anys de converses entre l'Estat colombià i les FARC, fins i tot tenint en compte les especificitats d'aquest grup armat, que havia arribat a acollir entre les seves files quasi un 30% de dones. No va ser fins que la pressió dels moviments de dones, amb el suport de l'ONU Dones, que el govern i les FARC van accedir a crear una subcomissió de gènere —no vinculant— que dotés de perspectiva de gènere els acords de pau de forma integral.

Si la relació entre les comunitats indígenes i guerrilles com les FARC i l'ELN no ha estat exempta de polèmica, la fi del conflicte armat entre Estat i FARC ha millorat en alguns casos la

⁸ Vegeu nota 7.

⁹ CENTRO DE MEMORIA HISTÓRICA. "Nuestra vida ha sido nuestra lucha". Resistencia y memoria en el Cauca indígena. Bogotà: Taurus, 2012.

¹⁰ "Indigenous women and Colombia's peace process" [en línia]. Accord (juny 2017) Conciliation Resources. <https://goo.gl/rCN927> [Consulta: 6 setembre 2017].

situació d'aquestes poblacions, però en molts altres l'ha empitjorat, especialment a zones on l'Estat no tenia presència i el grup que actuava en certa manera com a estructura estatal garantint certs drets bàsics eren les FARC. Cert és, però, que les indígenes continuen fent passos endavant en la seva participació política com a subjecte propi i, fa només unes setmanes, dones de deu pobles indígenes diferents han creat el primer consell de dones indígenes de Colòmbia i del món, segons diuen, per "reivindicar els seus drets fora de l'estructura del patriarcat i aturar la violència interna i externa a les seves poblacions"¹¹.

¹¹ "Colombia: mujeres indígenas crean la primera agrupación para reivindicar sus derechos" [en línia]. (28 juliol 2017) *Noticias de América Latina y del Caribe* <https://goo.gl/Vn3nZk> [Consulta: 6 setembre 2017].

3.

LA MEMÒRIA DE LES GUERRES TXETXENES, EN FEMENÍ

DAVID JOU BUENO

TÈCNIC DE LA LLIGA DELS DRETS DELS POBLES

3. LA MEMÒRIA DE LES GUERRES TXETXENES, EN FEMENÍ

DAVID JOU BUENO

La primera guerra txetxena va començar el 1994. La Unió Soviètica es desfeia i els països fronterers, com els bàltics o Geòrgia, havien proclamat la seva independència; Txetxènia feia el mateix respecte de la Federació Russa. La guerra txetxena tenia com a objectiu, segons la retòrica estatal, *restablir l'ordre constitucional* i tornar a situar Txetxènia dins la Federació. Després de la primera guerra, on l'exèrcit rus va haver de retirar-se davant la resistència txetxena, la República Txetxena d'Itxkèria va esdevenir *de facto* un Estat independent. El 1999 hi va haver atacs bomba a edificis d'habitatges a les ciutats russes de Moscou, Buinaxsk i Volgodonsk, que van causar tres-cents morts¹. El Kremlin va atribuir l'autoria a grups islamistes txetxens, tot i que mai va ser confirmada; molta gent, a més, defensa que va ser una construcció dels serveis secrets russos per a començar la guerra amb l'opinió pública a favor. El 2009 va acabar la segona guerra, encara més cruel i opaca que la primera.

L'origen del conflicte, però, és més antic, i podria situar-se a la guerra del Caucas, al segle XIX, quan l'Imperi rus va ampliar el seu territori mitjançant la conquesta de les regions muntanyoses del Caucas. La novel·la *Khadji Murat* de Lev Tolstoi té

com a escenari aquesta conquesta, i resalta la determinació amb què els txetxens lluiten, en gran desigualtat de condicions, per alliberar-se de l'Imperi rus.

En la cronologia del conflicte territorial cal destacar com, el 1944, el Govern soviètic va dur a terme la deportació de dos pobles caucàsics, Txetxènia i Ingúixia, al Kazakhstan —allà van nàixer Madina Magomàdova i Zaynap Gashaeva, protagonistes d'aquest article—, i no van poder tornar a Txetxènia fins després de la mort de Stalin.

En aquest article tractarem la qüestió de la memòria en la situació de postguerra de la Txetxènia actual. Exposarem tres exemples de projectes liderats per dones que, a la manera d'Antígona, de manera pacífica i amb l'Estat en contra, intenten recordar els éssers estimats mort a la guerra, i retre'ls dol.

El primer exemple és el de Mares de Txetxènia, una organització formada el 1995 principalment per dones, que busca els familiars víctimes de desaparicions forçades. La presidenta

¹ SATTER, David. *The less you know, the better you sleep*. Yale: Yale University Press, 2016.

de l'entitat, Madina Magomàdova, va visitar Barcelona el mes de maig de 2017, convidada per l'entitat sabadellenca Lliga dels Drets dels Pobles, per a conèixer de primera mà les iniciatives de recerca de les víctimes de desaparicions forçades de la Guerra Civil i el franquisme.

El segon exemple és el de Polina Jerebtsova, una jove escriptora txetxena que va guardar pulcrament els seus diaris d'infantesa, escrits durant les guerres, amb l'objectiu de publicar-los i que la gent conegués què hi passava realment, a Txetxènia. Després de la seva publicació va haver de demanar asil a Finlàndia, des d'on continua escrivint prosa sobre la guerra txetxena amb l'objectiu que, gràcies a la memòria, no es repeteixin els errors del passat.

El tercer exemple és el *Chechen Archive*, o Arxiu Txetxè, fundat, entre d'altres, per Zaynep Gashaeva. L'Arxiu Txetxè està format per material audiovisual, amb l'objectiu de preservar la memòria del que va succeir a la guerra txetxena, i usar-lo com a prova en un eventual judici sobre els crims contra la humanitat i els crims de guerra perpetuats a la república del Caucas. Gran part del material va ser gravat per Gashaeva, conscient que els seus vídeos no podrien tenir un impacte immediat, però que en un futur pròxim serien d'un valor incalculable.

Aquest article conté informacions ofertes per totes tres activistes en entrevistes personals fetes per l'autor. A Madina Magomadova —l'única que encara viu a Txetxènia— l'autor la va entrevistar a Barcelona. Amb l'activista Zaynep Gashaeva i l'escriptora Polina Jerebtsova —que viuen a Suïssa i Finlàndia respectivament— les converses es van desenvolupar per telèfon.

MARES DE TXETXÈNIA: LA RECERCA DELS DESAPAREGUTS

Madina Magomàdova va perdre els dos germans a la primera guerra txetxena. Un d'ells va morir afusellat; l'altre va ser detingut i, tot i que va cercar-lo per les diferents instàncies policials i militars, no en va obtenir cap notícia. Juntament amb altres dones que buscaven els fills desapareguts, Magomàdova va fundar l'organització no-governamental Mares de Txetxènia. Era 1995: durant la Unió Soviètica, la ciutadania no s'organitzava mitjançant entitats civils d'aquest tipus, així que per a elles això suposava explorar un camí nou.

L'entitat jurídica els va donar força i, juntament amb l'ONG russa Mares de Soldats, en el període d'entreguerres, quan Txetxènia era *de facto* independent, van constituir un laboratori d'exhumacions per a identificar els cossos que havien recuperat. De 300 cadàvers, van poder identificar-ne 147. En començar la segona guerra, el laboratori forense va haver de tancar. Des d'aleshores no han pogut identificar cap cadàver, ni han aconseguit trobar cap desaparegut en vida.

El 2011 van presentar per primer cop una denúncia al Tribunal Europeu de Drets Humans a Estrasburg. Fins llavors, cap de les persones col·laboradores de l'organització no tenia la formació per fer-ho. Des d'aleshores fins ara han presentat 200 casos, en 12 dels quals han tingut resolució satisfactòria per als familiars de les víctimes, i 76 més estan a punt de resoldre's també amb resultat favorable.

Un dels projectes que Mares de Txetxènia ha dut a terme ha estat l'edició d'una sèrie de llibres titulats *L'ombra dels desapareguts*, que ja va pel tercer volum. En aquests llibres es publi-

quen els perfils de les persones desaparegudes: fotografia, nom, data de naixement, moment que va desaparèixer... Els perfils són revisats per juristes i contenen la informació necessària per a portar els casos de desaparicions forçades als jutjats. Trobar una editorial que s'atrevis a publicar aquests llibres no va ser fàcil: temien represàlies. Finalment una hi va accedir, amb la condició que no aparegués el seu nom. El llibre va editar-se en tapa dura amb l'objectiu que duri molts anys, diu Magomàdova².

En dret internacional de drets humans, el crim de desaparició forçada és un crim tipificat que es defineix per ser el segrest per part de les forces i la posterior negativa d'informació. En molts casos, els òrgans de seguretat al·leguen que la persona desapareguda ja ha estat alliberada, o bé que mai no ha estat detinguda. La legislació internacional qualifica la desaparició forçada de tortura, i considera que el crim perdura en el temps fins que s'informa els familiars del destí de la víctima. Les autoritats locals txetxenes reconeixen l'existència de 49 fosses comunes amb un total de 3.000 civils enterrats, tot i que la quantitat exacta mai no ha estat calculada³. Mares de Txetxènia calcula que existeixen 18.000 víctimes de desaparicions forçades. Tenint en compte que la població de Txetxènia era d'un milió d'habitants abans de la guerra, i 700.000 després, les proporcions són altíssimes.

Si el dol és important per poder tancar la ferida que suposa una pèrdua, en la població txetxena cobra una importància cabdal, perquè el fet d'enterrar els familiars a la seva terra té una gran rellevància cultural: la cerimònia de l'enterrament dura diversos dies.

A més de la dificultat que comporta emprendre una tasca com és la de buscar els desapareguts sense el suport del Govern, l'organització Mares de Txetxènia ha d'encarar un altre tipus de dificultats. La llei aprovada a Rússia el 2012 sobre els *agents estrangers* oblig les ONG que col·laboren amb entitats de fora de la Federació a registrar-se com a tals. Un cop l'entitat és considerada *agent estranger*, és sotmesa a un ofec burocràtic que l'obliga a tancar al cap de poc temps.

Malgrat les dificultats i amenaces explícites rebudes, Mares de Txetxènia i els seus membres continuen treballant, buscant els desapareguts i presentant casos a Estrasburg. L'any 2013 Madina Magomàdova va rebre el premi Moscow Helsinki Group, com a reconeixement del coratge i determinació que han demostrat en la defensa dels drets humans.

ELS DIARIS DE POLINA: LA GUERRA EN PROSA

24 de setembre de 1999

Avui ens han bombardejat una mica. Els veïns no han anat a treballar, perquè tenen por. Però la mare i jo hem anat a vendre al mercat. L'ajudo. A l'escola corre el rumor que la tancaran. Diuen que és la guerra⁴.

² El llibre (*Teni iztveznuvshikh*, títol original en rus) no es distribueix per les vies editorials comunes, sinó que se'n facilita un exemplar als familiars, i l'organització l'usa com a eina de treball. Pot trobar-se en versió digital al seu web: <https://goo.gl/sr4N4j> [Consulta: 6 setembre 2017].

³ GILLIGAN, Emma. *Terror in Chechnya*. Princeton. Nova Jersey: Princeton University Press, 2010.

⁴ JEREBTSOVA, Polina. *Muraviei v steklyannoy banke. Txetxenskie dnevniki 1994-2004*. Moscou: CORPUS, 2014. [trad. pròpia]

Aquest és un fragment del diari de Polina Jerebtsova, que va escriure durant la guerra, quan encara era una nena. Jerebtsova va néixer al 1985 al sí d'una família multiètnica i multireligiosa —explica que té arrels ucraïneses, jueves, russes, franceses... Va escriure el seu diari personal del 1994 al 2004, fins que va marxar amb la seva mare a refugiar-se a la ciutat de Stàvropol, al sud de Rússia. Al cap d'uns anys va marxar a Moscou, i finalment a Finlàndia, on viu des del 2013, primer com a refugiada i, actualment, amb passaport finès.

Quan va marxar de Txetxènia amb dinou anys, va haver de triar què valia la pena endur-se, en el que seria un viatge sense tornada, i va agafar els seus diaris. Tenien un evident valor personal, però ella també hi veia el testimoni d'una guerra cruel. Havien de servir per a donar a conèixer el que s'havia perpetrat.

Per a publicar els diaris va haver d'insistir i escriure desenes i desenes de cartes a editorials, a organitzacions no-governamentals, a la Fundació Soljenitsin... Finalment els va poder publicar, i els seus llibres ja s'han traduït a catorze idiomes. El seu objectiu, diu l'escriptora, és que la gent vegi què ha passat i aprengui dels errors, per a les generacions futures. Els diaris els va escriure de petita, i el altres dos llibres publicats, *Raça de ruc* i *Un fil prim platejat*, els va escriure sent ja adulta. *Raça de ruc* (Oslinaya poroda)⁵ és un recull de contes sobre la seva vida familiar a Txetxènia abans de la guerra i *Un fil prim platejat* (Tonkaya serebristaya nit)⁶ és un recull de contes sobre la guerra de Txetxènia. En les seves històries, tant els personatges com les històries tracten de gent i experiències reals.

No podem oblidar la guerra, diu Jerebtsova, perquè quan

oblidem, la història es repeteix: *A Txetxènia hi ha opinions divergents: el govern txetxè dona suport al Kremlin, però la gent evidentment recorda què va passar: com queien les bombes dels avions, com es derruïen els edificis, com mataven la gent... i ara toca ser amics, fer veure que no va passar res, que no recordem. Una mare a qui se li va morir el fill, com pot oblidar? El seu dolor és la seva família. Si obliden les víctimes, traeixen els familiars, els seus germans, els seus fills... Els qui hem viscut la guerra no podem oblidar, és la nostra vida. Jo tenia nou anys quan va començar. Quan va acabar, ja era adulta. Com puc oblidar deu anys de la meva vida? Cal recordar, i evidentment no només es pot viure d'això, del record, el món és un lloc ple de llum, hi ha moltes coses bones, però hi ha d'haver un moment per recordar. No podem oblidar: si no, la història es repeteix de nou.*

L'escriptora explica que, a Txetxènia, durant la guerra, els russos bombardejaven Txetxènia indiscriminadament; en aquell moment va sorgir una màfia txetxena que robava, extorsionava i assassinava russos, que tot i haver nascut a Txetxènia, eren considerats enemics. Polina Jerebtsova, tot i ser musulmana i txetxena de naixement, havia adoptat el nom i cognom de la seva mare —nom i cognoms russos— i diu que elles es van poder salvar perquè el seu padrí era txetxè. Un cop a Rússia, des de les institucions estatals li negaven els serveis bàsics perquè era txetxena, i estava permanentment sota la sospita de terrorista.

⁵ JEREBSOVA, Polina. *Oslinaya Poroda*. Moscou: Vremya, 2017.

⁶ JEREBSOVA, Polina. *Tonkaya serebristaya nit*. Moscou: ACT, 2015.

A la seva última novel·la, *Paral·lel 45*, també autobiogràfica, Jerebtsova narra el periple que va haver de fer amb la seva mare per marxar de Txetxènia en plena guerra i poder-se endur els diaris. Aquesta novel·la tracta també la qüestió de l'homofòbia a Txetxènia i a Rússia: els assassinats d'honor a mans dels familiars, la necessitat d'amagar-se constantment...

Els llibres de Jerebtsova encara no s'han traduït al català ni al castellà, però pot trobar-se'n la versió francesa, *Le journal de Polina: une adolescence tchétyhène*⁷, que va tenir molt bona recepció.

ZAYNAP GASHAEVA: L'ARXIU TXETXÈ

Zaynap Gashaeva va nàixer al Kazakhstan. Els seus pares, txetxens, havien estat víctimes de les deportacions. Als dotze anys va tornar a Grozni. Aquella, diu Gashaeva, tot i viure a l'època soviètica, era una època *normal*, sense conflictes ètnics o religiosos de cap tipus. Ja adulta, va traslladar-se a Moscou, des d'on va veure per televisió com bombardejaven Grozni i començava la primera guerra txetxena. Decididament va anar-hi per a salvar els seus pares.

Un cop allà va començar a fer entrevistes i anotar informació: dates, fets, localitzacions, matrícules. Però va adonar-se que amb aquells apunts no bastava; en un poble prop de Grozni va aconseguir una càmera de vídeo i es va posar a gravar. Durant la primera guerra, el període d'entreguerres i la segona guerra, gravava els atacs, les ruïnes, i entrevistava víctimes i testimonis. L'objectiu era disposar d'un registre documental per poder demostrar què estava passant a Txetxènia. Quan va co-

mençar la segona guerra, el 1999, Gashaeva va haver d'amagar els centenars de cassets en llocs segurs —sota terra, a les parets de casa— conscient que si el algú els trobava podria suposar la desaparició dels cassets o, fins i tot, la seva mort.

Després de la guerra, la intenció de Gashaeva era crear l'arxiu documental a Txetxènia, però el president d'aleshores, Akhmat Kadírov —pare de l'actual—, volia fer oblidar aquella guerra recent. El 2010 Zaynep Gashaeva va demanar asil a Suïssa, on va poder crear l'Arxiu Txetxè (o *Chechen Archive*, com és més conegut)⁸. L'arxiu conté prop de 500 hores de vídeo, dividides en 1.270 seqüències, gravades a les repúbliques de Txetxènia i Ingúixia, la majoria entre els anys 1994-1996 i 1999-2000. Els vídeos no només van ser enregistrats per Zaynap Gashaeva, sinó que també hi van contribuir altres periodistes, com Anna Politkòvskaia, assassinada el 2006, i soldats que havien gravat parts de la seva vida a la guerra i, penedit, els hi donaven. Les cintes de vídeo van ser traslladades per parts, d'amagat, amb la col·laboració de periodistes, polítics, i fins i tot un prevere, que viatjaven de Txetxènia a Suïssa. L'arxiu va fundar-se gràcies al suport de les ONG Societat pels Pobles Amenaçats (Suïssa), Ekho Voyní (Txetxènia), Peace Women across the Globe (Suïssa) i Reporters Sense Fronteres, entre d'altres.

Tot i que una part pot veure's a internet, el catàleg complet només es pot tractar presencialment a Suïssa, via sol·lici-

⁷ JEREFTSOVA, Polina. *Le journal de Polina: une adolescence tchétyhène*. Paris: Books éditions, 2013.

⁸ CHECHEN ARCHIVE. <http://www.chechenarchive.org/> [Consulta: 6 setembre 2017].

tud prèvia. Aquestes precaucions tenen com a finalitat tant la preservació del material com la dels testimonis que hi apareixen, ja que el contingut és altament sensible.

Els objectius de l'Arxiu Txetxè són facilitar al poble txetxè l'accés al material recopilat per contribuir al coneixement del seu passat i a la preservació del testimoni dels esdeveniments històrics de la República de Txetxènia, i facilitar l'accés d'aquest material audiovisual a projectes acadèmics, d'investigació, o per fonamentar procediments legals. L'objectiu transversal és el de recopilar documents d'àudio, vídeo i fotografia amb l'objectiu de preservar el material a llarg termini.

4.

LES DONES, AL CENTRE DEL CONFLICTE DE L'EST DE LA REPÚBLICA DEMOCRÀTICA DEL CONGO

JOSEP RAMON GIMÉNEZ

VICEPRESIDENT DE LA LLIGA DELS DRETS DELS POBLES I AUTOR DEL DOCUMENTAL "UCHUNGU NA TUMAINI"

4. LES DONES, AL CENTRE DEL CONFLICTE DE L'EST DE LA REPÚBLICA DEMOCRÀTICA DEL CONGO

JOSEP RAMON GIMÉNEZ

Els milicians de Nduma Defense of Congo (NDC) actuen des de fa mesos com si fossin els amos del territori a l'oest de la demarcació de Lubero, al Kivu Nord. Violacions, robatoris, assassinats, taxes mensuals il·legals obligatòries, treballs forçosos... La llista d'abusos a la població ocupada no és exhaustiva. Però el silenci de les autoritats davant d'aquestes atrocitats comença a fer sospitar la població que aquesta milícia té algun tracte de favor. Així comença la denúncia que el Group d'Associations de Défense de Droits de l'Homme et de la Paix (GADHOP¹), una coordinadora ubicada a la ciutat de Butembo, al Kivu Nord, a l'est de la República Democràtica del Congo, publicava el 18 de juny al seu web.

Pocs dies abans es va estendre l'alarma per l'atac d'un grup armat a la presó de Kangwai², a Beni, amb el resultat de més de 900 presos força perillosos alliberats i 11 guardians morts. Entre els alliberats es trobaven bandits Mai-Mai i del grup rebel ugandès Allied Democratic Forces (ADF-Nalu), instal·lat de fa temps a la zona, tots ells responsables de les massacres patides a Beni en els darrers tres anys.

L'estiu de 2014 vaig ser a Beni amb la companya Rita Huybens per gravar una part d'un documental³ sobre les violacions com a arma de guerra a l'est del Congo per a la Lliga dels

Drets dels Pobles. Vam entrevistar una noia de 17 anys segregada i esclavitzada sexualment durant vuit mesos per un grup rebel, i que havia quedat embarassada com a conseqüència de les violacions patides durant el captiveri. Ens deia que els rebels havien aparegut de cop i havien matat els pares i dues tietes, que un germanet que duia a coll havia mort durant el forcejament i que, després, a ella, se l'havien endut amb altres noies cap al campament que els rebels tenien dins la selva. En aquell moment, Beni era considerada una zona segura. Tres mesos més tard, a l'octubre, les bandes armades —principalment les ADF-Nalu— van començar a fer incursions en diferents punts del municipi, i les morts i violacions van esdevenir notícia habitual.

Un any més tard, al novembre de 2015, vam viatjar a Butembo, uns 60 kilòmetres al sud de Beni, aquesta vegada per a

¹ GADHOP. "Territoire de Lubero, face au silence, suite aux exactions des MaiMai Nduma Defense of Congo, la population abandonne les villages aux miliciens" [en línia]. (18 juny 2017) <https://goo.gl/46kTL5> [Consulta: 6 setembre 2017].

² RADIO OKAPI. "Evasion à la prison de Beni : des détenus dangereux retrouvent la liberté" [en línia]. (12 juny 2017) <https://goo.gl/GPRgJt> [Consulta: 6 setembre 2017].

³ LLIGA DELS DRETS DELS POBLES. "Uchungu na tumaini, crònica del dolor i l'esperança" [en línia]. <https://vimeo.com/130268976> [Consulta: 6 setembre 2017].

fer el seguiment del projecte "Suport a les Maisons d'Écoute a Butembo, Lubero, Beni" que havia engegat la Lliga. I vam saber que el balanç de morts a l'àrea de Beni en aquest període havia arribat a 600. Segons dades recollides per la coordinadora GAD-HOP, fins a l'abril de 2017, les persones mortes ja pujaven a 1.200. Endemés, no hi ha estadístiques fiables dels homes que són segrestats als camps i apareixen morts després i, sobretot, de les dones que són violades durant les incursions ni de les que segresten i esclavitzen sexualment. Per allà on passen, els grups armats deixen terra cremada: escoles tancades, activitat mínima i desplaçaments freqüents de població. Així, durant els darrers dos anys i mig, a Beni-Butembo-Lubero⁴, segons diverses fonts, l'acció dels grups armats no només no remet sinó que va creixent i escampant-se per pobles que abans eren segurs.

UNA HISTÒRIA D'INESTABILITAT

Allò explicat fins aquí és una mostra de l'estat de violència en què viu la província de Kivu Nord. Però passa el mateix al Kivu Sud, i és molt semblant el que està succeint a la regió de Kasai. Des que el Congo va esdevenir la finca particular del rei Leopold II de Bèlgica —que la va espoliar, amb l'auge del cautxú, esclavitzant i sotmetent la població mitjançant un règim sanguinari— els congolesos no han gaudit de períodes llargs de pau. Com tampoc Rwanda, Burundi i Uganda. Tots ells són estats nascuts de la Conferència de Berlín de 1885. Tots ells són països pertanyents a la regió dels Grans Llacs. I entre ells, les fronteres són molt permeables, per on sempre han circulat de manera fluida diferents ètnies: hutus, tutsis, twas o nande, entre altres.

Després de la descolonització del Congo l'any 1960, van aparèixer diversos conflictes que no tenien necessàriament motivacions identitàries⁵, sinó que més freqüentment tenien a veure amb el control dels recursos naturals i l'ocupació de la terra. Però les províncies dels Kivu, a l'est del Congo, van esdevenir, com a conseqüència del genocidi ruandès⁶ de 1994, l'escenari on es dirimien els enfrontaments sagnants entre hutus i tutsis, i van transformar els Kivu en territori de refugiats i de grups rebels. Primer van ser els hutus que perseguien els tutsis; després, els tutsis van assolir el poder a Ruanda i es van convertir en perseguidors dels hutus. Balanç total: més d'un milió de morts i uns dos milions de refugiats i desplaçats. I gairebé sense treva, Ruanda va decidir de donar suport al rebel Laurent Kabila per derrocar Mobutu Sese Seko, que exercia la dictadura al Zaire — el nom del Congo decidit per Mobutu— en l'episodi conegut com la Primera Guerra del Congo (1996-1997).

Un cop al poder, Kabila va prescindir dels seus aliats ruandesos i ugandesos, que s'havien instal·lat a l'est del Congo per explotar els recursos. Immediatament va començar a la regió dels Grans Llacs la coneguda com a Primera Guerra Mundial d'Àfrica —per la implicació d'una desena de països i la xifra esgarrifosa, segons algunes dades, de cinc milions de morts. L'as-

⁴ Amnesty International. <https://goo.gl/DWqzj4> [Consulta: 6 setembre 2017].

⁵ OSPINA SERNA, Juliana. "Conflicto en el este del Congo: ¿un pueblo víctima de su propia riqueza?" [en línia]. *Política crítica*. (28 abril 2013) <https://goo.gl/a8hh7B> [Consulta: 6 setembre 2017].

⁶ ESCOLA DE CULTURA DE PAU. *Baròmetre 14. Sobre conflictes, drets humans i construcció de pau* [en línia]. (abril-juny 2007) <https://goo.gl/cDqxSW> [Consulta: 6 setembre 2017].

sassinat de Laurent Kabila i diversos acords de pau entre 2002 i 2003 (Sun City i Pretòria, a Sud-àfrica), van desembocar en un Govern de transició, primer, i posteriorment, en un Govern electe, el 2006, presidit per Joseph Kabila, fill de Laurent Kabila.

ELS MINERALS DE SANG

Tot i la fi de la gran guerra, a l'est de la República Democràtica del Congo continuen instal·lats diversos grups rebels d'oposició als governs de Ruanda, Burundi i Uganda que, amb el temps, s'han convertit en bandes armades que viuen de l'explotació de les riqueses del sòl i del subsòl d'aquest racó del Congo, sembren el terror i han fet que la situació de conflicte esdevingui crònica.

Com a més importants entre aquests grups podem citar els hutus de les Forces Democràtiques d'Alliberament de Ruanda (FDLR), l'Exèrcit Nacional d'Alliberament d'Uganda (ADF-Nalu) i els burundesos de les Forces Nacionals d'Alliberament (FNL). D'altra banda, les Forces Armades de la RD del Congo (FARDC)⁷ també han actuat, sovint, de la mateixa manera que les bandes armades contra les quals haurien de combatre. Probablement, per haver integrat a les seves files de 120.000 a 130.000 milicians rebels en aplicació dels acords de pau de 2008 entre el govern de la República Democràtica del Congo i el líder tutsi rebel, Laurent Nkunda.

Hi hem d'afegir uns 20 grups armats, entre la setantena de detectats als Kivu, que pertanyen als anomenats Mai-Mai, i que neixen com a grups d'autodefensa per combatre les incursions dels grups estrangers, però que amb el temps acaben sent bandits que assassinen, roben i violen com fan els altres.

Caddy Adzuba⁸, reconeguda advocada, periodista i activista pels drets de les dones, m'ho deia l'any passat en una entrevista que li vaig fer: *De fet, si es fa un mapa d'ubicació dels recursos miners a la zona, trobarem que coincideix amb els llocs on són presents els grups armats. Allà on hi hagi mines d'or, de coltan, de cassiterita... mines en general, allà hi haurà concentració de grups armats... L'explotació d'aquests minerals són la seva força, el seu finançament. Canvien el mineral per les armes.*

A partir del gran desenvolupament de la indústria electrònica, a la dècada dels 2000, puja la cotització del coure, l'estany (de la cassiterita), l'or, el tungstè, i el niobi i el tàntal, trets del coltan. Tots es produeixen a l'est del Congo. A la majoria de les mines els minerals s'extreuen il·legalment, i viatgen a les indústries de transformació i de components a través de Ruanda, principalment. Les mesures internacionals per posar fre al consum il·legal d'aquests minerals encara no aturen el conflicte, i els grups armats continuen movent-se amb gran facilitat esquivant les FARDC —o en connivència amb elles— i les forces de la missió de l'ONU, la MONUSCO. A Europa, la Xarxa Europea per a l'Àfrica central (EURAC, en les seves sigles en anglès)⁹, a la qual pertany la Lliga dels Drets dels Pobles, treballa de valent

⁷ Roivo, Josep M. *República Democràtica del Congo: un estat de la qüestió* [en línia]. Institut Català Internacional per la Pau, 2013. <https://goo.gl/ZZambF> [Consulta: 6 setembre 2017].

⁸ ADZUBA, Caddy. "El que hi ha darrera el mòbil" [en línia]. Lliga dels Drets dels Pobles. (22 febrer 2016) <https://goo.gl/pbAmuv> [Consulta: 6 setembre 2017].

⁹ EUROPEAN NETWORK FOR CENTRAL AFRICA (EURAc) <http://www.eurac-network.org/en> [Consulta: 6 setembre 2017].

fent una denúncia i sensibilització insistents sobre la necessitat de consumir mineral explotat legalment i també sobre els conflictes de la regió dels Grans Llacs.

El pitjor del tauler d'escacs, però, són les conseqüències greus que recauen sobre la població civil, i especialment sobre dones i infants.

UN CONTEXT DESFAVORABLE

La paradoxa cruel és que un dels països amb més recursos d'Àfrica sigui també un dels més pobres. Perquè la riquesa del Congo sempre ha estat en mans de les classes dirigents, de les empreses estrangeres o subsidiàries d'aquestes i dels grups armats. Els congoleesos han estat la mà d'obra esclavitzada o mal pagada que viu del treball a les mines o d'una activitat agropecuària gairebé de subsistència.

La República Democràtica del Congo és en el lloc 176, de 188 països, pel que fa a l'Índex de Desenvolupament Humà¹⁰. I si parlem de nenes i dones, la marginació segueix sent igualment greu: en l'Índex de Desigualtat de Gènere, ocupa exactament el mateix lloc 176.

Per l'investigador Prosper Hamuli¹¹, el manteniment de la pobresa és una estratègia del poder: mentre la població es pre-ocupa per sobreviure no ho fa per organitzar-se i reivindicar els seus drets. La conseqüència és que la pobresa, la inseguretat, la violència, el menyspreu dels valors ciutadans, l'espoli de la riquesa i l'absència de l'Estat pel que fa a serveis a la població estan esdevenint, gairebé, estructurals al Congo.

A més, la repressió sistemàtica¹² de la llibertat d'expressió,

d'associació i de reunió pacífica de polítics i activistes està creant una situació insostenible i perillosa, en l'intent del president Joseph Kabila de perpetuar-se anticonstitucionalment en el poder o de deixar-lo en mans dels seus. En el decurs dels darrers dos anys s'ha empresonat una llista llarga de polítics opositors i activistes. Tot i així, moviments juvenils, com ara La Lucha de Goma o Filimbi de Kinshasa continuen al peu del canó.

LES DONES I ELS INFANTS AL CENTRE DE LA VULNERABILITAT

En aquest context els més vulnerables en les incursions dels grups armats¹³ són les dones i els infants. Siguin rebels o Mai-Mai, les seves accions criminals solen seguir un mateix patró: arrasar, matar i violar.

Les massacres han provocat que unes 700.000 persones visquin desplaçades de les seves llars a les dues províncies del Kivu, segons algunes dades de Norwegian Refugee Council recollides a EcoDiario.es¹⁴. Dues tercers parts es calcula que viuen en famílies d'acollida i la resta, en camps de desplaçats. En

¹⁰ United Nations Development Programme. Human Development Reports [\[en línia\]](#). <http://hdr.undp.org/en/composite/GDI> [Consulta: 6 setembre 2017].

¹¹ Vegeu nota 3.

¹² EURAc. *Processus democratiques et impasses politiques dans la region des Grands Lacs* [\[en línia\]](#). (Juny 2017) <https://goo.gl/7s1ZN3> [Consulta: 6 setembre 2017].

¹³ CSETE, Joanne; KIPPENBERG, Juliane. *The War Within the War: Sexual Violence Against Women and Girls in Eastern Congo* [\[en línia\]](#). Nova York: Human Rights Watch, 2002. <https://goo.gl/ApK7LG> [Consulta: 18 setembre 2017].

¹⁴ EcoDiario.es [\[en línia\]](#). (22 maig 2017) <https://goo.gl/FXSemW> [Consulta: 6 setembre 2017].

el documental Uchungu na tumaini, crònica del dolor i l'esperança¹⁵, vam parlar amb Kahindo Ndole, instal·lada en una tenda esparracada del camp de desplaçats Mugunga 1 de Goma. Mare de nou infants i amb el marit desaparegut des que els armats van atacar el seu poblet a la zona de Masisi, una de les més perilloses, va haver de ser operada de l'esquena com a conseqüència de la violació que va patir. Adele Ndoole, en canvi, vídua i amb cinc fills, era en una casa d'acollida, després de viure en la indignència, des que va fugir de Walikale, una altra zona amb molta activitat de grups armats i mineria il·legal.

També vam parlar amb dues adolescents, Izelte i Sheila, que tenien 16 i 17 anys quan ens van oferir el seu testimoni. Totes dues tenien sengles nadons nascuts de les violacions de què van ser objecte. Izelte era a casa seva quan la van sorprendre els rebels i van matar els seus pares: *Després em van portar a un altre lloc, on em van violar.* En el cas de Sheila, els Mai-Mai Simba van irrompre a trets durant la festa de final de curs i un d'ells la va violar. Els rebels van fugir en arribar un destacament de l'exèrcit congolès: *Aleshores vaig agafar camí de casa meva, però no hi havia ningú: tothom havia fugit. Quan estava estudiant per quin camí podien haver fugit els meus pares, de sobte vaig trobar el cos del meu germà, mort, a prop de la casa.*

Tanmateix, les violacions no són exclusives dels armats. Els civils carreguen amb un munt d'accions violentes envers les dones. Aquest comportament dels homes pot tenir l'arrel en la banalització de la condició femenina i en el fet que les dones, en general, no coneixen els seus drets i donen per fet que han de callar i acceptar la voluntat dels homes. També el costum, o nor-

mes no escrites, que regeix el funcionament de la societat tradicional pesa en el respecte a les dones. Malauradament, aquest menysteniment aplanava el camí perquè qualsevol veí sense escrúpols, patró o mestre s'aprofiti de la seva ascendència per violar una noia. Li va passar a Françoise Eladi¹⁶, que va quedar embarassada de bessonada: *Jo em trobava malament, estava malalta. El mestre del meu curs es va oferir a allotjar-me a casa seva per cuidar-me. I la primera nit ja va venir a trobar-me a la meva habitació.*

Per més desgràcia, els pares de Françoise Eladi la van fer fora de casa, perquè ella no volia desprendre's dels seus fills. L'estigmatització ve, així, a sumar-se a la violència de la violació, als danys físics i psicològics de diferent grau i a la possible maternitat no desitjada.

LES DONES PER LES DONES

L'esperança per apaivagar les conseqüències d'aquesta violència estructural cal buscar-la en les mateixes dones. Les que han aconseguit una bona formació i s'han alliberat del jou de la submissió han estat les primeres a prendre la iniciativa de treballar per la pau i per la dignitat femenina. Són dones ben adobades en l'adversitat, enfortides en les desigualtats d'oportunitats i, sobretot, indignades pel patiment que les envolta i per la inhibició del Govern.

¹⁵ Vegeu nota 3.

¹⁶ Vegeu nota 3.

Són dones treballant per les dones. Al Kivu Sud, en l'àmbit de la comunicació, i també en l'àmbit de la sensibilització i de la incidència política, trobem l'exemple de les periodistes de l'Association des Femmes des Média (AFEM), establerta a Bukavu. Treballen activament a la premsa escrita i a la ràdio, principalment a les ràdios comunitàries, des d'on els missatges arriben quotidianament als àmbits rurals. Fan reportatges sobre el terreny i envien les produccions a les ràdios locals. La seva presidenta fins l'any passat, Jolly Kamuntu¹⁷, deia en una entrevista que, segons el costum, les dones caminen un pas enrere dels homes en els assumptes públics. Preocupades per aquesta situació, al 2015 es va engegar un projecte a tot el país, anomenat Rien sans les Femmes¹⁸ (Res sense les dones), que té com a objectiu la representació paritària home-dona a les instàncies de presa de decisions a tots els nivells.

També al Kivu Sud està en marxa el projecte Femme au Fone¹⁹ (Dona al telèfon). Consisteix que les dones puguin accedir a una plataforma per fer arribar missatges que són recollits i valorats per l'equip de Ràdio Maendeleo, de Bukavu, el qual actua després de pont i altaveu del missatges o alertes rebudes.

Gràcies al treball en xarxa i a la intervenció en fòrums internacionals d'activistes i d'organitzacions de dones, les congoleeses han aconseguit tenir pes en l'aprovació de la resolució 1.960 del Consell de Seguretat de l'ONU de 2010, que exigeix elaborar llistes d'agressors i informes sobre sospitosos de cometre actes de violència sexual o de ser-ne responsables, i que el mateix 2010 es traslladés a Bukavu la cloenda de la Marxa Mundial de les Dones.

Al Kivu Nord, i amb alguna representació al Kivu Sud, és present Synergie des femmes pour les victimes de violences sexuelles, una coalició de 35 associacions de dones i de drets humans que presten assistència mèdica, psicosocial i jurídica a les víctimes de violacions, amb l'objectiu final d'apoderar les dones i de posar fi a l'epidèmia de la violència sexual al Congo.

Les 16 associacions que són a la coordinadora GADHOP²⁰ de Butembo, al Kivu Nord, també són mostra de la mobilització de la societat civil davant la situació de conflicte. L'ONG saba-dellenca Lliga dels Drets dels Pobles²¹ acompanya financera-ment tres associacions de dones d'aquesta coordinadora: Femmes Juristes pour la Défense des Droits de la Femme (FJDF), Association de Défense des Droits de la Femme (ADDF) i Femmes Engagées pour la Promotion de la Santé Intégrale (FEPSI), dedicades respectivament a la defensa jurídica de les dones, al tractament psicològic i a la sensibilització i a la salut, a través dels serveis hospitalaris. El documental "Uchunguna Tumaini,

¹⁷ GIMÉNEZ, Josep Ramon. "Congo, buscant el camí de la pau" [en línia]. (13 febrer 2014) <https://goo.gl/ho6vda> [Consulta: 6 setembre 2017].

¹⁸ KVINNA TILL KVINNA FOUNDATION. DR CONGO [en línia]. <https://goo.gl/J3aYT9> [Consulta: 6 setembre 2017].

¹⁹ FEMME AU FONE. <https://goo.gl/tsLNFz> [Consulta: 6 setembre 2017].

²⁰ GADHOP. "Territoire de Lubero, face au silence, suite aux exactions des MaiMai Nduma Defense of Congo, la population abandonne les villages aux miliciens" [en línia]. (18 juny 2017) <https://goo.gl/46kTL5> [Consulta: 6 setembre 2017].

²¹ Lliga dels Drets dels Pobles. <http://www.dretsdelpobles.org/> [Consulta: 6 setembre 2017].

crònica del dolor i l'esperança"²², va ser produït per la Lliga amb l'objectiu de denunciar les conseqüències del conflicte i d'acostar a la ciutadania la tasca d'aquestes associacions. Perquè el més important és aconseguir recuperar les dones que han patit la violència per a la vida quotidiana. Una tasca difícil, però en què s'ha d'invertir molta dedicació, professionalitat i temps. Cal portar els culpables de les violacions a judici sempre que se'ls pugui identificar, tot i la manca de rigor d'alguns tribunals de justícia. Cal una teràpia feta per professionals locals, bons coneixedors de l'entorn cultural i social de les víctimes. Cal una atenció hospitalària adequada, perquè, a banda dels danys físics que hagin pogut patir en ser violades, n'hi ha que queden embarassades i han de ser ateses al part. Hi ha adolescents violades, com ara la Jackie²³, que amb 14 anys li van haver de practicar una cesària a l'hospital de FEPSI, perquè encara era immadura per parir. També bona part de les violades s'han infectat amb el VIH i han de seguir un tractament hospitalari, que —insistim— l'Estat no cobreix. Per això aquestes organitzacions han de comptar amb suport i finançament internacionals. Elles hi posen la lluita, començant per subvertir els aspectes del costum que menystenen socialment les dones. Són qui han de seguir amb l'estabilització d'aquelles que han patit violència, amb la sensibilització a les escoles, a través de la creació de comitès mixtos per dirimir els conflictes de gènere i fomentar l'educació en la igualtat o amb l'emissió de programes de ràdio de contingut reivindicatiu. Són les dones que han de treballar de valent per perdre el complex de no voler postular-se al costat dels homes en la participació política. Ho diu Mado Chideka²⁴ en una

entrevista que li vaig fer l'any passat. Chideka és una advocada congoleesa de la diàspora a Bèlgica, gran difusora de la directiva 1.325 del Consell de Seguretat de l'ONU sobre dona, pau i seguretat, tres paraules que haurien de viatjar inseparables.

²² Vegeu nota 3.

²³ Vegeu nota 3.

²⁴ LLIGA DELS DRETS DELS POBLES. "Mado Chideka i la resolució 1325" [en línia]. <https://goo.gl/rpnr9H> [Consulta: 6 setembre 2017].

5.

DRETS COL·LECTIUS, DRETS DE LES DONES I CONFLICTES ARMATS. LA QÜESTIÓ KURDA A TURQUIA

ANA VILLELLAS

INVESTIGADORA DE L'ESCOLA DE CULTURA DE PAU

5. DRETS COL·LECTIUS, DRETS DE LES DONES I CONFLICTES ARMATS. LA QÜESTIÓ KURDA A TURQUIA

ANA VILLELLAS

INTRODUCCIÓ

El conflicte armat entre Turquia i l'organització Partit dels Treballadors del Kurdistan (PKK), l'última i més prolongada expressió armada de la històrica qüestió kurda a la República de Turquia, ha posat de manifest la intersecció entre les múltiples categories que, com el gènere i l'ètnia, travessen les vides dels que es veuen afectats i afectades per conflictes armats o els protagonitzen, des de rols diversos. Les causes profundes d'aquest conflicte etnopolític, els seus actors, les dinàmiques del conflicte i el context, els seus impactes i els espais de mobilització i agència encarnen la interrelació entre drets col·lectius i drets de les dones. El conflicte al voltant de la qüestió kurda mostra a més a més la finestra d'oportunitat que, enmig de contextos de guerra, pot sorgir per a la mobilització feminista i per a una confluència emancipadora entre les esferes dels drets col·lectius i drets de les dones, no exempta de dificultats i dilemes.

LA QÜESTIÓ KURDA O LA QÜESTIÓ DELS ESTATS NACIÓ UNIFORMITZADORS, MILITARITZATS I PATRIARCALS?

La qüestió kurda a Turquia fa referència al conflicte històric entre l'Estat turc i la població kurda del país al voltant de l'esta-

tus i drets d'aquesta minoria ètnica, quart grup ètnic a l'Orient Pròxim i amb major presència a Turquia. La qüestió kurda està estretament vinculada al procés de construcció de l'Estat nació turc des d'inicis del segle XX i a les polítiques d'Estat de negació de l'existència kurda ("els turcs de les muntanyes") i d'assimilació i no reconeixement (o reconeixement limitat) dels seus drets, com a elements predominants al llarg de les etapes del(s) canviant(s) nacionalisme(s) turc(s) fins al segle XXI (Yegen 2007; McDowall 2004), influïdes al seu torn per factors locals i internacionals. A través de les diferents articulacions de la qüestió kurda al llarg dels segles XX i XXI, amplis sectors de població kurda han fet front a les polítiques de *turquització*, tot i l'assimilació forçada o voluntària de molts altres kurds/es a Turquia (Yegen 2007).

Al mateix temps, el procés de construcció nacional de Turquia no va ser aliè a la dimensió de gènere. La República turca va establir des dels seus inicis un vincle estret entre ciutadania, identitats de gènere i estat-nació militar. Així, s'educava i socialitzava els homes al voltant d'una masculinitat hegemònica, militarista i *turquitzadora* ("tot turc neix soldat"), mentre a les dones se les vinculava a la nació militar principalment des

de rols com el de mares i esposes (Altinay 2004). A més, si bé el projecte de construcció d'Estat nació impulsat pel fundador i primer president de la República de Turquia, Mustafa Kemal Atatürk, va incorporar certs drets reclamats per mobilitzacions de dones, a la vegada va tractar de monopolitzar la qüestió dels drets de les dones i va impedir l'establiment d'organitzacions i veus autònomes (Yüksel 2006, Altinay 2004, Adak 2008). Des del tancament de les organitzacions específiques de dones en els primers anys de la república —incloent-hi algunes iniciatives de dones kurdes i armènies— fins a finals dels anys setanta del segle passat no hi hauria més organitzacions de dones (Altinay 2004). En paral·lel, algunes autores han assenyalat els vincles entre el feminisme turc i el nacionalisme turc, i la interiorització de la ideologia kemalista per moltes dones turques (Berkaty 1998, a Altinay 2004; Berkay 1996, a Yüksel 2006), la qual cosa ha influït en aproximacions posteriors a la qüestió kurda. En el cas de les dones kurdes, sobre aquesta ambivalència en la relació entre kemalisme i els drets de les dones, es va imposar l'omnipresència de les polítiques nacionalistes d'exclusió de la població kurda —que denegaven a les dones kurdes els seus drets o els exigien renegar de la seva identitat kurda per a exercir-los—, incloent a través de la militarització.

EL CONFLICTE ARMAT ENTRE TURQUIA I EL PKK, IMPACTES COL·LECTIUS I DE GÈNERE

El conflicte armat etnopolític entre Turquia i el PKK, iniciat el 1984 i última manifestació de la qüestió kurda, té en la seva base els drets col·lectius de la població kurda. Al llarg de les més

de tres dècades de guerra, aquesta demanda ha estat articulada de diverses maneres pel PKK i altres actors polítics i socials kurds, des de demandes inicials d'un estat independent kurd fins a l'"autonomia democràtica" i el "confederalisme democràtic" actuals¹, en contraposició amb la defensa d'unitat nacional i centralisme de Turquia —vetllats durant dècades pel paper predominant de l'Exèrcit—, tot i certs passos fluctuants en matèria de reconeixement limitat en determinades etapes des dels anys noranta. Aquesta dimensió de drets col·lectius interacciona amb altres factors i s'hi veu influïda per, ja siguin factors locals —d'àmbit polític, econòmic, social o militar, incloent-hi el conflicte entre l'AKP i el seu antic aliat moviment Gülen, al qual s'atribueix el fallit cop militar de 2016, o la deriva política autoritària²— o vinculats a la dimensió regional de la qüestió kurda i la forta càrrega geoestratègica del context internacional en què aquesta transcorre —entre ells, els esdeveniments i factors al voltant de l'autogovern kurd iraquetà, amb el KDP com a soci de Turquia, així com l'autogovern de facto al nord de Síria, sota

¹ Per a més informació sobre l'evolució de les demandes del PKK, vegeu entre d'altres ÇANDAR, Cengiz. (2012), *Leaving the mountain: How may the PKK lay down arms?* Istanbul: TESEV, 2012. UZUN, Adem. "Living Freedom" *The Evolution of the Kurdish Conflict in Turkey and the efforts to Resolve It*. Berlin: Berghof Foundation, 2014. (Berghof Transitions Series, 11). JONGERDEN, Joost; AKKAYA, Ahmed Hamdi. "Democratic confederalism as a Kurdish Spring: the PKK and the quest for radical democracy". A: AHMED Mohammed M.A.; GUNTER, Michael M. (ed.) *The Kurdish Spring: Geopolitical changes and the Kurds*. Costa Mesa, California: Mazda Publishers, 2013.

² Per a més informació sobre les interaccions entre la nova situació política i la qüestió kurda, vegeu entre altres, BAYRAMOĞLU, Ali. *Turkey's new political paradigm and the Kurdish question*. Londres: Democratic Progress Institute, 2017.

hegemonia de les SDF/YPG/YPJ i el PYD, vinculades al PKK³.

A més a més, el conflicte armat està travessat de manera crucial per la dimensió de gènere, en els seus orígens llunyans i antecedents immediats (especialment el cop d'Estat de 1980), actors, dinàmiques i impactes, i espais de mobilització i agència. Tot això en un context, Turquia i també específicament la regió kurda, assenyalat com patriarcal i restrictiu cap a les dones, amb un pes elevat dels rols tradicionals de gènere, així com de control dels cossos, comportaments i sexualitat de les dones pels homes (Sahin-Mencutek 2016, Caglayan 2008), però també de representacions estereotipades sobre les dones kurdes als imaginaris populars, socials i polítics de Turquia (Çağlayan 2008).

Des dels seus inicis i fins a l'actualitat, el conflicte armat entre l'Estat i el PKK ha acumulat un llegat d'impactes col·lectius i individuals profunds, especialment entre la població kurda: unes 40.000 víctimes mortals —al voltant de la meitat, combatents del PKK; una quarta part, forces de seguretat de Turquia, i un altre quart, civils—; al voltant de 17.000 assassinats no aclarits i diversos milers de desapareguts, incloent-hi activistes civils kurds; entre un i tres milions de persones desplaçades i impactes de gènere associats —com la feminització de la pobresa—; destrucció de milers de petites localitats rurals kurdes del sud-est de Turquia i, amb això, de llars, mitjans de vida i vincles comunitaris; violència sexual i de gènere contra homes i dones kurds, incloent-hi violacions sexuals, mutilacions genitals contra combatents, tortura sexual sota detenció; empresonament de nens i nenes kurds; tancament de mitjans de comunicació, partits polítics i associacions kurds; empresonament de càrrecs

electes i activistes civils, i obstacles d'Estat als processos de dol familiar i comunitari per la mort de familiars combatents, entre molts d'altres. Els defensors dels drets humans han plantejat aquest cúmul d'impactes en termes de trauma col·lectiu entre la població kurda, associat a la violència d'Estat. La violència del PKK i de grups o milícies armades associats al PKK ha comportat també nombrosos impactes sobre poblacions de diversos orígens, de negació del dret a la vida a través d'atemptats i accions violentes —incloent-hi contra objectius civils (o en circumstàncies de risc per a la població i infraestructura civil—, de militarització i pràctiques de control de l'espai comunitari i social, culte al martiri i violacions del dret humanitari⁴, entre d'altres.

Les violències i impactes més extrems de la guerra, molt associats als anys vuitanta i noranta, han reemergit amb el reinici de la guerra des de mitjan del 2015, molt connectada amb la crisi a Síria així com amb factors locals. En aquesta nova etapa de guerra, organitzacions de drets humans locals i internacionals com Amnistia Internacional, la Fundació de Drets Humans de Turquia (TIHV) i l'Associació de Drets Humans (IHD) entre altres, així com partits d'oposició, com l'HDP i el CHP, han denunciat l'ús desproporcionat de la força estatal i impactes associats. L'ACNUDH ha documentat en el sud-est de Turquia

³ Per a un anàlisi sobre la dimensió regional actual, vegeu, entre d'altres: INTERNATIONAL CRISIS GROUP. *The PKK's Fateful Choice in Northern Syria. Middle East Report n. 176* [en línia]. (4 maig 2017) <https://goo.gl/6BDF1V> [Consulta: 6 setembre 2017].

⁴ Per a avanços i reptes sobre dret humanitari i el conflicte a Turquia, vegeu entre d'altres la pàgina web de Geneva Call <https://genevacall.org/> [Consulta: 6 setembre 2017].

nombrosos casos d'ús excessiu de la força per l'Estat, assassinats, desaparicions forçades, tortura, destrucció de cases i patrimoni cultural, incitació a l'odi, prevenció d'accés a assistència mèdica d'emergència, a alimentació, aigua i a mitjans de vida, violència contra les dones, greu restricció del dret a la llibertat d'opinió i d'expressió, i a la participació política, i de nou, desplaçament forçat⁵ (OHCHR 2017). A l'empara de la legislació d'emergència derivada del cop fallit militar de 2016⁶ i la legislació antiterrorista, es va agreujar en extrem la pressió sobre les esferes polítiques i socials del moviment kurd (intervenció d'ajuntaments kurds, detencions massives de civils, suspensió de professors i professores, tancament d'associacions, entre altres) (Escola de Cultura de Pau 2017).

L'estratègia de guerra urbana del PKK, el seu rearmament i militarització de l'espai comunitari i quotidià, i l'increment d'atemptats en entorns urbans i civils des del reinici de la guerra van augmentar també la pressió sobre la població civil, homes i dones, tant d'àrees densament poblades del sud-est —en el context de l'ús desproporcionat de la força per l'Estat assenyalat— com en ciutats de l'oest del país.

D'aquesta manera, l'omnipresència de la violència associada a la qüestió kurda, incloent-hi la violència estructural, directa i simbòlica contra els drets col·lectius, interacciona amb la dimensió de gènere del conflicte i les vulneracions dels drets de les dones associats, cosa que es materialitza en impactes indiscriminats i específics. Se suma, a més a més, a les dinàmiques pròpies dels règims locals de gènere, de manera que les polítiques estatals identitàries de greus restriccions als drets

humans de la població kurda —incloent-hi els drets lingüístics, llibertat d'expressió, pensament i organització, i de militarització, per una banda, i l'estructura social patriarcal, per un altra— es reforcen mútuament i generen situacions de desigualtat i violència específica contra les dones (Çağlayan 2008; Goc-Der 2001, a Çağlayan 2008). No obstant això, davant d'aquesta situació, les dones kurdes han generat múltiples vies d'agència i mobilització en defensa dels seus drets.

AGÈNCIES I RESISTÈNCIES DE DONES, CONFLUÈNCIA DELS DRETS COL·LECTIUS I DE LES DONES

Lluny de la victimització, les dones kurdes s'han mobilitzat en massa amb demandes en què conflueixen els drets de les dones i els drets polítics, lingüístics i culturals que garanteixin l'exercici de la identitat kurda. Des de diverses àrees de mobilització, han denunciat les violències múltiples —incloent-hi les violències associades a les polítiques estatals d'identitat així com les del context patriarcal local—, han construït xarxes de solidaritat locals i internacionals, i múltiples referències d'agència.

La seva mobilització inicial a partir dels anys vuitanta i noranta es va veure motivada pel context de recrudescència de la violència d'Estat contra la població kurda —incloent-hi la violèn-

⁵ L'ACNUDH xifra en entre 355.000 i 500.000 les persones desplaçades internes al sud-est de Turquia entre juliol de 2015 i desembre de 2016, la majoria d'origen kurd, encara que no desagrega per sexe (OHCHR, 2017).

⁶ Per a informació sobre mesures adoptades sota la legislació d'emergència després del fallit cop d'Estat, vegeu els informes del Consell d'Europa a <https://goo.gl/vUbRGS> [Consulta: 6 setembre 2017].

cia contra dones kurdes per part d'actors estatals (Kurdish Human Rights Project 2009, a Sahin-Mencutek 2016)—, així com per les estratègies de propaganda ideològica i de mobilització per a la “guerra popular” de llarga durada del PKK, que requeria del suport actiu de les dones (Çağlayan 2012). A més a més, processos de solidaritat mútua, resistència i conscienciació per les dones kurdes enfront dels intents de *turquització* amb biaix de gènere mitjançant la violència en general i la violència sexual a la presó van influir en el desenvolupament posterior massiu del moviment de dones kurdes a partir dels noranta⁷. Així, la incorporació a les guerrilles del PKK per part de moltes dones als anys noranta, amb motivacions diverses, va anar acompanyada de la mobilització en massa de dones en altres esferes del moviment kurd, com l'àmbit polític i l'activisme. Al seu torn, la participació massiva de dones a les múltiples esferes del moviment kurd va influir en el conjunt del moviment, generant canvis d'organització i transformacions de tipus divers en l'agenda i discurs de gènere del moviment (Çağlayan 2008, 2012), amb èmfasi en la seva agència i la creació d'organitzacions específiques de dones.

Des d'aquests inicis, la mobilització de dones kurdes s'ha donat en diversos espais i àmbits, en gran mesura en organitzacions i espais vinculats al moviment kurd⁸, actor predominant a la regió kurda, si bé també en altres espais feministes autònoms⁹. Això ha inclòs la militància en partits polítics prokurds, l'activisme de drets humans i de pau —també des de rols tradicionals, com el de mares, a través per exemple de les Mares dels Dissabtes i les Mares per la Pau— i feminista —incloent-hi

les organitzacions de suport mutu autònomes— o periodisme de dones, entre d'altres. En el marc del moviment kurd, també moltes dones kurdes s'han sumat a les files del PKK i de la seva guerrilla de dones, les Unitats de Dones Lliures (YJA Star), o a les més recents Unitats Femenines de Protecció (YPJ) a Síria.

Dins el moviment kurd, les dones han situat en un pla central l'exercici de la seva participació i veu en el moviment, amb creació de mecanismes per a la participació efectiva i no merament simbòlica (ex. sistema dual, a través de la seva participació en els espais i organitzacions mixtes del moviment kurd i a través de les seves pròpies organitzacions de dones, vinculades al moviment i des de les quals hi influeixen; mesures de discriminació positiva i de colideratge en l'àmbit polític, entre altres). Algunes d'aquestes mesures, com la quota de gènere —adoptada pel partit prokurd HADEP el 1999 i ampliada des de llavors—, han tingut repercussió també en el conjunt de Turquia (Sahin-Mencutek 2016). A través d'aquesta participació massiva i efectiva han posat èmfasi en els drets humans de les dones, incloent-hi la lluita contra la violència patriarcal contra les dones, així com la integració de la mirada interseccional, amb

⁷ SARIKAYA, Berivan. “El discurs de la identitat i el cas de les preses polítiques kurdes a Diyarbakir”. *Seminari Feminismes, identitats i drets col·lectius*. Lleida, 30 de maig - 1 de juny de 2017. [ponència]

⁸ Per a informació sobre el sistema d'organització del moviment de dones kurdes explicat pel propi moviment, vegeu: “El Moviment feminista kurd” A: *La revolució ignorada. Feminisme, democràcia directa i pluralisme radical a l'Orient Mitjà*. Barcelona: Descontrol-KurdisCat, 2015.

⁹ Per a informació sobre organitzacions de dones autònoms, vegeu per exemple l'estudi sobre KAMER fet per ARAT, Yesim; ALTINAY, Ayse Gül. “KAMER, a women's center and an experiment in cultivating Cosmopolitan norms”. *Women's Studies International Forum*. Vol. 49 (2015), p. 12-19.

atenció a la diversitat de gènere i sexual, i a la realitat multiètnica i religiosa de la regió kurda i de tot Turquia.

Així mateix, el moviment de dones kurdes ha articulat les seves demandes de drets col·lectius i, específicament, la dimensió de descentralització i autogovern també en clau de gènere, argumentant la necessitat de majors competències per als governs locals com a via per a una participació activa de les dones, per representar-se per si mateixes i decidir sobre els aspectes que els afecten com a dones (Vil·lillas 2015).

La confluència de demandes de drets de les dones i drets col·lectius s'ha fet evident en altres àmbits de mobilització, com l'activisme feminista en defensa d'una sortida dialogada al conflicte. Així, durant el darrer procés de pau entre Turquia i el PKK, la plataforma Iniciativa de Dones per la Pau, que inclou dones de diferents orígens i trajectòries, va reclamar garanties per a l'educació en llengua materna i per a l'ús del kurd en el sector públic, polítiques socials amb dimensió de gènere i garanties constitucionals per a la igualtat de gènere en tots els àmbits, entre altres. Així mateix, plantejaven l'exclusió d'amnisties a qui hagi comès violència sexual en la guerra, presons o sota custòdia, i demandes d'investigació i enjudiciament per als perpetradors; creació de condicions per al retorn de la població desplaçada als llocs d'origen, i investigació i enjudiciament dels responsables de desaparicions forçades i assassinats no aclarits, i identificació de fosses comunes. Les demandes també incloïen mesures que posin fi a les pressions psicològiques contra les dones que suposen les pràctiques i polítiques de denigració, trivialització i infravaloració de les pèrdues sofertes per les do-

nes; reforma del sector de seguretat amb perspectiva de gènere i infància; formació de gènere per al personal de l'administració civil; derogació de les forces paramilitars *guàrdies rurals*; desminatge; la fi de les polítiques de construcció de nous llocs i bases militars; mesures de construcció de confiança, i alliberament de preses polítiques, entre molts d'altres (Women for Peace Initiative 2013)¹⁰.

D'altra banda, més enllà de les violències associades a l'Estat, al llarg del conflicte armat, dones kurdes de diverses trajectòries han fet front també a altres dificultats i obstacles. Entre aquests, les resistències inicials dins del propi moviment kurd a la participació igualitària de les dones —també, inicialment, dins de les guerrilles— o a la incorporació efectiva de certes mesures i temes. S'han assenyalat, entre altres, els ressentiments cap a l'adopció de quotes (Sahin-Mencutek 2016) i el fet que qüestions concretes sobre drets de les dones com la "violència domèstica" només es va incorporar a l'agenda del moviment kurd a partir de 1999, quan es va donar pas a l'alto el foc, i únicament gràcies a l'activisme de les dones i els seus esforços per a incorporar aquest tema (Çağlayan 2008, 2012). No obstant això, s'ha destacat en termes generals el paper crucial del moviment kurd com a actor que ha afavorit la participació massiva de dones i que s'ha vist influït i transformat per aquesta participació i per les demandes feministes del moviment de dones kurdes.

¹⁰ Per a informació més extensa sobre la dimensió de gènere del procés de pau d'Imrali, incloent demandes de participació, vegeu VIL·LILLAS, Ana. "El Diàleg de pau a Turquia i la dimensió de gènere". *Quaderns de Construcció de Pau* (juny 2015), núm. 25.

D'altra banda, s'han assenyalat també les dificultats a les quals han hagut de fer front organitzacions feministes autònomes en la regió kurda en el context de militarització, polarització i hegemonia dels actors armats: Estat i PKK¹¹. Tot i això, malgrat el complex context militaritzat, es donen certs espais d'interacció i diàleg entre el moviment de dones kurdes i feministes autònomes kurdes. Altres obstacles inclouen les resistències des dels feminismes turcs cap als plantejaments de les dones kurdes de denúncia de les opressions i violències experimentades com a kurdes —i no només com a dones—, així com a les seves demandes de drets col·lectius. Tot i així, algunes activistes kurdes han assenyalat un cert acostament des dels feminismes turcs en l'última etapa, en part en el context de la violència extrema contra la població civil a Síria, incloent-hi les violències dirigides contra grups de població específics com la població kurda i les dones kurdes.

CONCLUSIONS

Una aproximació a la qüestió kurda a Turquia i al conflicte armat etnopolític actiu entre l'Estat i el PKK posa de manifest les relacions entre les esferes de drets col·lectius i drets de les dones, i les complexes interaccions al seu voltant en contextos de militarització i guerra. La virulència de la nova etapa de conflicte armat i els seus complexos elements de regionalització i internacionalització, la crisi general de drets humans que viu Turquia i la deriva política, que han agreujat la situació de les dones en les àrees kurdes del país, fan encara més necessària una resolució dialogada del conflicte que faci partícip i protago-

nista la polifonia d'experiències, demandes i veus, i que situï en el centre les reflexions al voltant dels drets col·lectius, drets de les dones i seguretat humana.

¹¹ Entrevistes a activistes kurdes autònomes, Istanbul, i entrevistes electròniques 2010, 2011, 2015.

REFERÈNCIES

ALTINAY, Ayse Gül. *The myth of the military-nation. Militarism, gender and education in Turkey*. Nova York: Palgrave Macmillan, 2004.

ÇAĞLAYAN, Handan. "Voices from the Periphery of the periphery: Kurdish women's political participation in Turkey". 17th Annual IAFFE Conference on Feminist Economics. Torí, Itàlia, 19 -21 de juny de 2008.

ÇAĞLAYAN, Handan. "From Kawa the Blacksmith to Ishtar the Goddess: Gender Constructions in Ideological-Political Discourses of the Kurdish Movement in post-1980 Turkey. Possibilities and limits". *European Journal of Turkish Studies* [en línia]. (14/2012) <http://ejts.revues.org/4657> [Consulta: 12 setembre 2017].

ESCOLA DE CULTURA DE PAU. *Alerta 2017! Informe sobre conflictos, derechos humanos y construcción de Paz*. Barcelona: Icaria, 2017.

MCDOWALL, David. *A modern history of the Kurds*. Londres: I.B. Tauris, 2004.

UN OFFICE OF THE UNITED NATIONS HIGH COMMISSIONER FOR HUMAN RIGHTS (OHCHR). *Report on the human rights situation in South-East Turkey. July 2015 to December 2016* [en línia]. (febrer 2017) <https://goo.gl/SLZZk3> [Consulta: 12 setembre 2017].

SAHIN-MENCUTEK, Zeynep. "Strong in the Movement, Strong in the Party: Women's Representation in the Kurdish Party of Turkey". *Political Studies*. Vol. 64 (2016), núm. 2, p. 470-487.

VILLELLAS, Ana. "El Diàleg de pau a Turquia i la dimensió de gènere". *Quaderns de Construcció de Pau* (juny 2015), núm. 25.

WOMEN FOR PEACE INITIATIVE (WFPI). *Report on the Process of Resolution 2013. Women's Approach to the Peace Process. Suggestions for a Lasting Peace*. WFPI, 2013.

YEGEN, Mesut. "Turkish nationalism and the Kurdish question". *Ethnic and Racial Studies*. Vol. 30 (2007), núm. 1 p. 119-151.

YÜKSEL, Metin. "The encounter of Kurdish women with nationalism in Turkey". *Middle Eastern Studies*. Vol. 42 (2006), núm. 5, p. 777-802.

PRESENTACIÓ DE LA COL·LECCIÓ

El fet que les identitats i els drets dels col·lectius no es respectin com a fonamentals provoca un impacte directe en la capacitat de les persones que en formen part —de totes i cadascuna— de tenir accés a una vida digna que incorpori la seva visió del món, en la seva llengua i des de la seva cultura. La invisibilització i els atacs a les identitats col·lectives dels pobles són una discriminació que dificulta —i a voltes impossibilita— l'exercici efectiu dels drets humans.

Les situacions de vulneració de drets que pateixen els pobles sense estat —incloent-hi els indígenes, però no només— tenen causes múltiples i diverses. Depenen del seu context històric, polític i econòmic, i sovint tenen a veure o estan vinculades amb la invisibilització, la discriminació i l'exclusió dels espais de presa de decisió, la negació de les seves llengües i cultures, i el bloqueig de la seva capacitat de decidir lliurement el seu futur. Dones, infants i joves són col·lectius especialment vulnerables en aquests contextos. Les dones s'han de mobilitzar per defen-

sar espais de participació i presa de decisió, els seus drets sexuals i reproductius, i per fer front a la violència de gènere. En el cas dels joves, són sovint els primers afectats per l'alienació cultural i la manca d'oportunitats.

Des de la seva fundació el 1974, el CIEMEN ha contribuït, des de la seva posició —que combina la investigació, la difusió de coneixement i l'activisme—, a fer més conegudes aquestes problemàtiques i a denunciar les vulneracions patides pels pobles sense estat. Ho ha fet a través de diverses publicacions periòdiques i col·leccions de llibres i dossiers, en temes tan diversos com els drets lingüístics, l'emancipació nacional o la cooperació entre pobles.

En aquesta lògica s'insereix la present col·lecció "Drets col·lectius": textos rigorosos on conflueixen els coneixements de l'acadèmia i de l'activisme, amb la voluntat que esdevinguin una eina útil per a les persones, entitats, administracions i pobles que vulguin aprofundir i reflexionar sobre els drets col·lectius dels pobles des d'un enfocament transversal, amb atenció preferent pels drets de les dones i les polítiques públiques.

COL·LECCIÓ DRETS COL·LECTIUS

DRETS DELS POBLES

DRETS DE LES DONES

POLÍTiques PÚBLIQUES

DOSSIERS

2016-2017

- 1 ALTERNATIVES ECONÒMIQUES DES DELS POBLES SENSE ESTAT**
- 2 POBLES INDÍGENES D'AMÈRICA LLATINA. IDENTITAT, TERRITORI I PROCESSOS D'URBANITZACIÓ**
- 3 DONES, FEMINISMES DIVERSOS I DRETS COL·LECTIUS**

2017-2018

- 4 DONES, DRETS COL·LECTIUS I CONFLICTES ARMATS. ESPAIS DE VICTIMITZACIÓ, ESCLETXES D'APODERAMENT**

COL·LECCIÓ
DRETS COL·LECTIUS

DRETS DELS POBLES

DRETS DE LES DONES

POLÍTiques PÚBLIQUES

[=]
ciemen

Nationalia

